

Romano Lil

Rómsky nový list – nezávislé kultúrno-spoločenské noviny Rómov na Slovensku

3/2021

Ročník 31

Nepredajné

♦ Anton Facuna. Ilustráciu vytvoril Juraj G. Mandel

Toto číslo sme uzatvorili 13. januára 2022

Na úvod by som mohol napísať – neverte číslam, ktoré v týchto novinách uvidíte. To by ale nebolo korektné. Nedajte sa oklamať len číslom označenia novín. Toto číslo je síce 3/2021, no neznamená to, že obsah je z marca 2021. Keď sme distribuovali druhé číslo s označením 2/2021, bol už január 2022. Dostala sa k nám informácia, že sme adresátovi poslali rok staré noviny. Vydedukoval to z označenia novín, ktoré takéto číslo mať mu-

sia – ak by si prečítal aj obsah, zistil by, že to tak nie je. Na rok 2021 sme totiž predkladali projekt na vydanie len piatich čísel a meškание ich vydávania je spôsobené neskorým pridelením dotácie. Tolko na vysvetlenie.

Obsah tohto čísla je opäť zaujímavý. Na titulke máme ilustráciu Antona Facunu. Kto to bol sa dozviete z poviedky Braňa Oláha. Pokračujeme aj náučnými a humornými poviedkami Igora Duždu.

V rozhovoroch predstavíme opäť zaujímavých Rómov a Rómky. Časť z nich sme si požičali od našich partnerov z organizácie Človek v ohrození, ktorí rozhovory v roku 2021 vytvorili rovnako s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín. Sú to Rómky pracujúce v teréne, ktoré denne pomáhajú svojej komunite. Dozviete sa aj o výskume, ako menia svoje životy rómske ženy.

Sumarizovali sme činnosť Poradne pre občianske a ľudské práva z Košíc, ktorá sa dlhodobo venuje obhajovaniu práv Rómov. To, akí sú úspešní, sa dozviete v novinách.

V reportážach sme sa pozreli na budovanie legálnych domov v obci Bôrka, ale aj na problém bezdomovectva.

Milí čitatelia, ak máte nejaké postrehy, pripomienky alebo námety na reportáže a rozhovory, dajte nám vedieť. Pošlite nám email na zdruzeniejekhetane@gmail.com.

Roman Čonka, šéfredaktor
Romano nevo lil

Porušenie medzinárodných dohovorov, segregácia v škole i odškodné pre poškodených

Poradňa pre občianske a ľudské práva dlhodobo sleduje porušovanie práv Rómov na Slovensku a je jednou z mála organizácií, ktoré sú s touto témou úspešné aj v súdnych konaniach. Za svoju prácu získali ľudia z organizácie koncom roka 2021 Ombudsmanské ďakujem od Verejnej ochrankyne práv Márie Patakyovej. „Aj rok 2021 nám ukázal, aká dôležitá je ochrana ľudských práv. Dôsledky pandémie, ale aj prejavy extrémizmu, nenávisti či diskriminácie obrozujú zásady Všeobecnej deklarácie ľudských práv, ktorej výročie si dnes pripomíname. Napätá spoločnosť, v ktorej tieto dni žijeme, môže pôsobiť ťaživo. Je preto pre mňa zásadné poukázať na tých, ktorí konajú dobro s cieľom ochrany ľudských práv,“ uviedla M. Patakyová.

V texte priblížime rok Poradne pre občianske a ľudské práva z pohľadu ich úspechov na súdoch tak ako nás o nich informovali.

Apríl 2021

Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu rozhodol o prípade policajného násillia voči trom rómskym chlapcom, ku ktorému malo dôjsť v policajnom aute počas ich prevozu na policajnú stanicu v roku 2009 v Košiciach. Podľa Európskeho súdu zodpovedné štátne orgány násillie voči nim nedostatočne vyšetrili, čím porušili svoje medzinárodné právne záväzky v oblasti ľudských práv. Incident predchádzal policajnému násilliu, ktorému následne spoločne s ďalšími tromi Rómami čelili na policajnej stanici Košice – Juh. „Som rád, že sa môj syn aj ostatní chlapci po toľkých rokoch konečne dočkali spravodlivosti,“ uviedol otec jedného z poškodených.

Všetci poškodení boli v čase udalosti maloletí. Daný incident bezprostredne predchádzal široko medializovanému policajnému násilliu, ktorému poškodení rómski chlapci s ďalšími tromi kamarátmi – podľa ich výpovedí – následne čelili počas ich zadržania na policajnej stanici Košice – Juh. Toto násillie bolo čiastočne zaznamenané na videonahrávke, pričom viacerí policajti za toto zaobchádzanie čelili trestnému konaniu, ktoré bolo v decembri 2020 právoplatne ukončené ich oslobodením spod obžaloby.

Sekcia kontroly a inšpekčnej služby ministerstva vnútra začala v roku 2009 v celej veci trestné stí-

hanie a voči podozrivým policajtom vznikla obvinenie. V roku 2010 však bolo namietané násillie voči trom poškodeným počas ich prevozu autom na policajnú stanicu vyčlenené na samostatné trestné konanie. Policajt, ktorý sa ho mal dopustiť, bol obžalovaný z trestného činu zneužitia právomoci verejného činiteľa. Okresný súd Košice II najprv v roku 2011 uznesením obžalobu vojenského prokurátora odmietol a vrátil mu ju na ďalšie doplnenie vyšetrovania. Rozsudkom z roku 2015 obžalovaného policajta spod obžaloby oslobodil. Súd konštatoval, že tento skutok nie je trestným činom. Odvolací súd odvolanie prokurátora zamietol ako nedôvodné. Oslobodzujúci rozsudok sa tak stal právoplatným.

Následne sa poškodení v snahe zvrátiť tento rozsudok obrátili so sťažnosťou aj na Ústavný súd SR. Ten však žiadne porušenie ich práv nenašiel a uznesením z novembra 2018 ich sťažnosť odmietol.

Po vyčerpaní všetkých dostupných vnútroštátnych právnych prostriedkov podali poškodení v júni 2017 sťažnosť na Európsky súd pre ľudské práva, ktorý dňa 1. apríla 2021 ich sťažnosti čiastočne vyhovel. Zamietol argumentáciu vlády, že sťažnosť je neprípustná a rozhodol, že zodpovedné štátne orgány porušili právo sťažovateľov na účinné vyšetrovanie namietaného policajného násillia.

„Je dôležité, že spravodlivosť v prípade troch rómskych chlapcov zvíťazila. Žiaľ, stalo sa tak až pred štrasburských súdom. Je nevyhnutné, aby orgány činné

♦ Ilustračná fotografia. Foto: TASR

v trestnom konaní vrátane súdov pri prejednávaní prípadov policajného násillia s rasovým motívom postupovali čo najdôslednejšie, aj to im odkazuje v tomto rozhodnutí Európsky súd,“ uviedla právna zástupkyňa poškodených Vanda Durbáková.

Podľa programového koordinátora Poradne pre občianske a ľudské práva Štefana Ivanca ide za posledné roky o ďalší rozsudok Európskeho súdu, ktorý poukazuje na závažné nedostatky vo vyšetrovaní policajného násillia na Slovensku, vrátane vyšetrovania jeho možného rasového motívu. „Je zrejmé, že tieto nedostatky nie sú ojedinelé a z našich skúseností naďalej pretrvávajú. Zodpovedné štátne orgány dodnes neprijali účinné opatrenia, aby ich odstránili,“ poukázal Ivanco.

Máj 2021

V septembri 2020 rozhodol Európsky súd pre ľudské práva v Štrasburgu o policajnom násillí voči dvom Rómom z Moldavy nad Bodvou, ktorému čelili počas policajnej razie v roku 2013. Slovenské štátne orgány ich podľa neho nedokázali pred policajným násillím ochrániť, ani toto násillie účinne vyšetriť. Obaja poškodení boli pritom na Slovensku obžalovaní z trestného činu krivého obvinenia voči príslušníkom polície, ktorí sa mali násillia voči nim dopustiť.

Okresný súd Košice I na pojednávaní 13. mája 2021 definitívne zastavil trestné konanie vedené voči jednému z týchto poškodených. Urobil tak potom, čo prokurátor stiahol voči nemu obžalobu.

„Faktom je, že môj bývalý klient sa pred súdom v danej veci nikdy

nemal ocitnúť. Trestné konanie voči nemu za krivé obvinenie nemalo žiadne opodstatnenie. Teším sa, že bolo po rokoch zastavené. Verím, že aj nami dosiahnuté rozhodnutie Európskeho súdu do veľkej miery prispelo k zvratu v trestnom konaní, ktoré bolo voči nemu vedené. Pevne dúfam, že ľudia, ktorí sa v budúcnosti rozhodnú brániť svoje práva, nebudú viac musieť čeliť obavám z toho, že sa napokon sami ocitnú pred súdom ako obžalovaní. Štátne inštitúcie musia urobiť všetko preto, aby k takejto nespravodlivosti už nikdy viac voči nikomu v tejto krajine nedošlo,“ uviedla k prípadu Vanda Durbáková – advokátka spolupracujúca s Poradňou pre občianske a ľudské práva.

Do doučovania žiakov sa v roku 2022 plánuje zapojiť najvyšší počet škôl

Bratislava 7. januára 2022 (RNI) – Upevnenie vedomostí pre všetky deti – zo sociálne znevýhodneného prostredia alebo intelektovo nadaných či žiakov, ktorí si potrebujú upevniť jednotlivé poznatky – je cieľom doučovania, na ktoré rezort školstva v roku 2022 vyčlení až 6 475 600 eur. Do programu doučovania by sa malo zapojiť 800 škôl.

Ministerstvo školstva podporilo projekt doučovania na jar v roku 2021 na 471 školách sumou 1,5 milióna, pokračovalo finančnou podporou aj na jeseň. Z Plánu obnovy a odolnosti medzi 563 škôl prerozdělil 3,75 milióna eur. Medzi najčastejšie doučované predmety patrili slovenský jazyk, matematika a cudzie jazyky, ale aj informatika či prírodovedné predmety. Možnosť upevnenia vedomostí vtedy využilo viac než 22-tisíc žiakov.

„Mnohí rodičia si nemôžu dovoliť doučovanie pre svoje deti. Takto pomôžeme aj rodičom, aj žiakom. Doučovanie bude zno-

va dostupné priamo na škole a s učiteľmi, ktorí ich poznajú a najlepšie vedia, ako a v čom im je potrebné pomôcť,“ priblížil minister školstva Branislav Gröhling.

Na základe predchádzajúcich skúseností bude možné aj v tomto roku individuálne vzdelávanie. Cieľom je vyrovnať rozdiely vo vedomostiach, ale aj eliminácia opakovania ročníka. Doučovanie môžu naďalej využiť aj žiaci stredných škôl, ktorí si tak upevnia nielen teoretické poznatky, ale zlepšia aj praktické zručnosti či v prípade stredných športových škôl sa môžu venovať pohybovej príprave.

Pokiaľ škola nebude mať dostatočný počet doučujúcich, bude môcť využiť neštátny sektor podobne ako v predchádzajúcom období. Prebieha totiž projekt, v ktorom neziskové organizácie školia externých doučovateľov, a tí môžu následne doučovať na školách.

♦ Minister školstva Branislav Gröhling. Foto: TASR

Jún 2021

Košický súd zbavil obžaloby za krivé obvinenie aj druhého poškodeného Róma, ktorý sa domohol spravodlivosti na Európskom súde v Štrasburgu. Stalo sa tak 9. júna 2021.

„Náš bývalý klient v rámci vyšetrovania inšpekciou aj na Európskom súde namietal, že ho príslušníci polície počas razie v roku 2013 so slovami: ‚Vypadnite Cigáni, dnes zdochnete!‘ vyvedli z domu, bili ho obuškami po celom tele a taktiež zasiahli elektrickým paralizérom. A Európsky súd minulý rok v septembri potvrdil, že štátne orgány vážne pochybili pri vyšetrovaní jeho prípadu. Navyše poukázal aj na to, že štát dôsledne nevyšetрил možný rasový motív celej policajnej razie. Faktom je, že počnúc policajným násilím voči nemu štátne orgány až dodnes pošliapavali jeho práva. Teraz musia urobiť všetko preto, aby k takejto nespravodlivosti už nikdy viac voči nikomu v tejto krajine nedošlo,“ uviedol k rozhodnutiu Štefan Ivanco z Poradne pre občianske a ľudské práva.

November 2021

Vláda SR prijala 24. novembra uznesenie, ktorým odsúdila násilné sterilizácie rómskych žien a poškodených ženám sa ospravedlnila. K nezákonným sterilizáciám bez poskytnutia informovaného súhlasu dochádzalo v slovenských nemocniciach do roku 2004. Mimovládna organizácia Poradňa pre občianske a ľudské práva, ktorá dlhodobo presadzuje spravodlivosť pre poškodené rómske ženy, prijatie uznesenia privítala. Zdôrazňuje však, že pre dosiahnutie spravodlivosti pre poškodené ženy v súlade s medzinárodným právom je potrebné zabezpečiť aj ich odškodnenie.

Prípady nezákonných sterilizácií zdokumentovali v spolupráci s medzinárodnou organizáciou Centrum pre reprodukčné práva v roku 2003 v publikovanej správe Telo a Duša: Násilné sterilizácie a ďalšie útoky na reprodukčnú slobodu Rómov na Slovensku. Viaceré z poškodených žien sa domohli s podporou poradne spravodlivosti na Európskom súde pre ľudské práva aj na slovenských sú-

doch. Organizácia však dlhodobo presadzuje systémové riešenie tohto problému zo strany výkonnej a zákonodarnej moci. „Vyzývali sme vládu SR k tomu, aby prijala za túto prax zodpovednosť, poškodeným ženám sa ospravedlnila a odškodnila ich,“ uviedli v tlačovej správe.

Pani Jana – jedna z protiprávne sterilizovaných rómskych žien – k prijatiu zákona povedala: „Dobre, že nám vláda povedala: prepáčte. Ja sama som si musela adoptovať dve deti, lebo som mala len jedno a muž chcel ďalšie dieťa, ktoré som mu ja nevedela dať potom, ako ma násilu sterilizovali. Teraz je dôležité, aby nás aj odškodnili. Aj keď žiadne peniaze nám nevynahradia to, že nám zničili život.“

Podľa Štefana Ivanca z Poradne pre občianske a ľudské práva považujú uznesenie vlády za významný posun smerom k zabezpečeniu spravodlivosti pre násilne sterilizované ženy a ich komunity, s ktorými už takmer dvadsať rokov spolupracujú. „Vnímame to zároveň aj ako významný posun smerom k tomu, aby sa slovenská spoločnosť s touto hanebnou praxou v plnej miere vyrovnala. Prijatým uznesením sa vláda prihlásila k vyspelým demokratickým štátom, ktoré dokážu reflektovať systémové porušovania ľudských práv menších zo svojej minulosti a ktoré sa dokážu k takýmto porušeniam naozaj postaviť čelom a verejne povedať poškodeným ľuďom – prepáčte,“ doplnil.

Podľa advokátky Vandy Durbákovovej musí po ospravedlnení vlády nasledovať i druhý nevyhnutný krok, prijatie zákona, ktorý umožní odškodniť všetky poškodené ženy. „Faktom je, že akákoľvek náhrada škody nikdy nenapraví utrpenie, ktoré nezákonné sterilizácie poškodeným ženám spôsobili, toto utrpenie môže len trochu zmierniť. Násilné sterilizácie rómskych žien sa na Slovensku celé desaťročia beztrestne vykonávali. Je naozaj najvyšší čas, aby sa Slovensko raz a navždy s touto hanebnou kapitolou svojej histórie náležite vysporiadalo,“ dodala Durbáková.

December 2021

Dobré správy z Poradne prišli aj v závere roka 2021. Okresný súd

v Prešove rozsudkom zo dňa 24. novembra 2021 vyhovel antidiskriminačnej žalobe troch rómskych detí z obce Hermanovce, ktoré boli nezákonne vzdelávané na miestnej škole v špeciálnych triedach pre deti s ľahkým mentálnym znevýhodnením. Žalované Súkromné centrum špeciálno-pedagogického poradenstva v Prešove, ktoré vykonávalo psychologickú diagnostiku detí, ako aj základná škola v Hermanovciach sa podľa súdu dopustili ich diskriminácie z dôvodu ich etnickej príslušnosti. Žalovaným súd nariadil, aby sa diskriminovaným deťom ospravedlnili a každému z nich priznal odškodnenie po päťtisíc eur.

Advokátka spolupracujúca s Poradňou pre občianske a ľudské práva podala v mene poškodených detí na súd antidiskriminačnú žalobu v roku 2016. Súd žalobe v podstatnom rozsahu vyhovel. Rozhodol, že sa žalované centrum špeciálno-pedagogického poradenstva dopustilo diskriminácie rómskych detí vo vzdelávaní z dôvodu ich rómskej etnickej príslušnosti. Podľa súdu pochybeniam pri psychologickú diagnostiku nasvedčoval aj celkovo neprimerane vysoký podiel rómskych detí, ktoré boli v škole v Hermanovciach vzdelávané v špeciálnych triedach.

Diskriminácie poškodených detí sa podľa rozsudku súdu dopustila aj žalovaná základná škola, ktorá podľa neho dlhodobo ignorovala skutočnosť, že do špeciálnych tried bol zaradovaný vysoký počet rómskych detí a neurobila žiadne kroky k náprave, napríklad prevzatím ich psychologického testovania v inom psychologickom centre. Súd navyše potvrdil aj zodpovednosť školy za segregáciu rómskych detí v špeciálnych triedach, ktoré boli situované mimo hlavnej budovy školy a navštevované výlučne rómskymi deťmi. Žalobcovia v podanej žalobe zdôrazňovali aj zodpovednosť štátu za ich diskrimináciu a poukazovali na to, že štát neprijal účinné opatrenia, ktoré by diskriminačnému vzdelávaniu v špeciálnych triedach zabránilo. Súd sa však s touto argumentáciou nestotožnil a žalobu v tejto časti zamietol. Rozsudok zatiaľ nie je právoplatný.

„Súd rozhodol spravodlivo. Verím, že aj vďaka tomuto rozhodnutiu dôjde k zmene aj na iných školách a rómske deti dostanú šancu na dobré vzdelanie. To každý potrebuje k životu, lebo bez dobrého vzdelania nemáme my Rómovia šancu dostať dobrú prácu,“ uviedol jeden zo žalobcov Sebastián Červeňák. „Chcem, aby každý vedel ako sa správajú k nám Rómom v našej obci. Skoro všetky rómske deti chodia do osobitnej školy. To je zlé. Musia nás brať rovnocenne, aby sme aj my mali šancu niečo dokázať v živote,“ dodáva ďalší zo žalobcov.

Podľa advokátky Vandy Durbákovovej ide o historicky prvé rozhodnutie súdu v prospech rómskych detí, ktoré boli nezákonne vzdelávané v systéme špeciálneho školstva na Slovensku. „Konečne aj slovenský súd vyslal jasný signál, že nadmerný počet rómskych detí v špeciálnych školách a triedach je vážny celospoločenský problém, ktorý nemôžeme prehliadať. Pridal sa tak k súdom z Maďarska a Európskemu súdu pre ľudské práva v Štrasburgu, ktoré už v minulosti rovnako rozhodli v obdobných prípadoch,“ uviedla. Podľa jej slov je dôležité, že aj slovenský súd konečne uznal zodpovednosť školy a psychologické poradne za nezákonný stav na konkrétnej škole. Je však nevyhnutné, aby okrem toho konštatoval aj zodpovednosť štátu za konkrétne pochybenia v tejto oblasti. „Na dosiahnutie zmeny sú totižto kľúčové účinné opatrenia štátnych inštitúcií, najmä ministerstva školstva. Aj preto sa proti časti rozsudku, ktorým súd zamietol našu žalobu proti štátu odvolávame,“ dodala Durbáková.

Programový koordinátor poradne Štefan Ivanco uviedol, že mnohé rómske deti boli a naďalej sú vzdelávané v špeciálnych školách a triedach neoprávnene. Ministerstvo školstva podľa jeho slov síce dnes tento problém vníma a potreba jeho riešenia sa objavuje vo vládných dokumentoch, no ozajstné systémové úsilie dosiahnuť zmenu stále nie je vidieť. „Som presvedčený o tom, že psychologická diagnostika na školách by sa mala využívať predovšetkým na určenie individuálnych vzdelávacích potrieb detí, ktoré by boli vzdelá-

vané spolu so všetkými ostatnými deťmi v inkluzívnom školskom prostredí. A nemala by deti odsúvať do špeciálnych škôl a tried. Štátne inštitúcie musia v tomto smere urýchlene konať,“ dodal Ivanco.

Text: Roman Čonka

Ospravedlnenie vlády Slovenskej republiky za sterilizácie žien v rozpore s právom

Praktiky predchádzajúceho režimu v rokoch 1966 – 1989 súvisiace s reprodukčným správaním žien zo sociálne znevýhodneného prostredia hodnotí vláda ako neprípustné. Vláda odsudzuje vykonávanie sterilizácií ako prostriedku na reguláciu pôrodnosti sociálne slabších vrstiev, ktoré sa uskutočňovalo najmä u rómskych žien. Regulovanie počtu detí pokladá vláda za zásah do osobnej integrity a vníma ho ako zásah do ľudských práv.

Hoci sterilizácia žien bola vykonávaná na základe ich subjektívneho rozhodnutia, v praxi dochádzalo k agitácii zo strany sociálnych pracovníkov, verbálnemu nátlaku a podmieňovaniu absolvovania zákroku možnosťou získať inú sociálnu službu. Svoju rolu zohrala aj finančná motivácia – ženy, ktoré podstúpili sterilizáciu mali nárok na jednorazovú finančnú dávku. Spravidla nevedeli, že zákrok, ktorý podstúpia je nevratný. Podobné manipulatívne postupy sú neprípustné a porušujú ľudské práva a slobody a demokratické princípy, k dodržiavaniu ktorých sa Slovenská republika zaviazala. Je poľutovaniahodné, že k praktikám sterilizácií v rozpore s právom dochádzalo aj v rokoch 1990 – 2004, kedy opäť, predovšetkým vo vzťahu k rómskym ženám, často dochádzalo k protiprávnym zákrokom. Informovaný súhlas so zákrokom nebol vždy získavaný adekvátnym spôsobom s porozumením, ale naopak pod nátlakom, bez dostatočného časového priestoru na rozmyslenie a často aj pri začínajúcich pôrodných bolestiach.

Vláda odsudzuje porušovanie ľudských práv dotknutých žien a ospravedlňuje sa za sterilizácie v rozpore s právom.

Plány splnomocnenca vlády SR pre rómske komunity v roku 2022

Archívna fotografia RNL. Foto: J. Ferenc

Bratislava 1. januára 2022 (RNL) – Splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity Ján Hero predstavil priority úradu, ktorým sa chce v roku 2022 venovať. V pláne majú zabezpečiť nárokovateľnosť na výchovu a vzdelávanie v materských školách pre všetky deti od troch rokov s cieľom zvýšiť zaškolenosť detí z marginalizovaných rómskych komunít na celoslovenskú úroveň. Chcu nastaviť projekt pilotného overenia ranej starostlivosti v prostredí rómskych osídlení a vytvoriť podmienky pre výraznejšie zapojenie základných škôl do celodenného výchovného systému. Prioritou je aj spolupodieľanie sa na efektívnom čerpaní zdrojov z Plánu obnovy a odolnosti a z predchádzajúceho a nového programového obdobia.

„V novom roku plánujem konkrétnymi aktivitami, vrátane iniciovania legislatívnych zmien v oblasti školstva, bývania a zamestnanosti prispieť k pozitívnej zmene v postavení obyvateľov rómskych komunít. Verím, že spoluprácou s príslušnými ministerstvami sa nám podarí dosiahnuť

90-percentnú mieru zaškolenosti 5 – 6 ročných detí z rómskych komunít v predškolskom veku, nastaviť podmienky pre nadobudnutie potrebných zručností a praktických skúseností na trh práce pre viac ako desaťtisíc mladých ľudí z marginalizovaných rómskych komunít a vytvoriť pracovné miesta pre viac ako 1 750 nezamestnaných z rómskych osídlení,“ povedal splnomocnenec vlády SR pre rómske komunity Ján Hero.

Cieľom úradu je zároveň znížiť počet nelegálnych obydľí v rómskych osídleniach. Legalizácia obydľí a pozemkov je predpokladom pre celkové zlepšenie prístupu k základnej technickej infraštruktúre a občianskej vybavenosti. V roku 2022 sa predpokladá realizácia projektov zameraných na dobudovanie základnej infraštruktúry v 47 obciach a plánuje sa poskytnúť finančné zdroje na prístup k pitnej vode a prístupovým cestám ďalším 149 obciam.

Rómske ženy menia svoje životy

◆ Petra Husárová

Aj v 21. storočí sa nájdu lokality, kde je rodová rovnosť vec neznáma. Pretrvávajú v nich patriarchát, v ktorom sú vymedzené práva a povinnosti mužov a žien. Ale nájdu sa ľudia, ktorí sa nechcú zmieriť s týmito šablónami a snažia sa zmeniť prežitky. Jednou z nich je Petra Husárová z Varhaňoviec v okrese Prešov, ktorá získala štipendium z Fondu na podporu kultúry národnostných menšín SR na výskum s názvom *Sila a odvaha rómskej ženy v komunite*. Výstupom výskumného projektu je zber dát o ženách, ktoré prekročili úlohu tradičnej rómskej ženy pochádzajúcej z marginalizovanej rómskej komunity. Hlavnou cieľovou skupinou sú dievčatá a ženy, pre ktoré môžu byť životné príbehy silných rómskych žien odrazovým mostíkom k vlastnej sebaidentifikácii a nájdeniu zmyslu svojho života aj mimo komunity, v ktorej vyrastajú a žijú.

Petra Husárová študuje sociálnu prácu na Pravoslávnej bobosloveckej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove. Pracovala ako sociálna poradkyňa v nemocnici. V súčasnosti je asistentka učiteľa v Základnej škole v obci Červenica. V budúcnosti plánuje pracovať ako terénna sociálna pracovníčka.

Čo bolo motiváciou k výskumu o takej citlivej téme?

Projektom som chcela pomôcť ostatným ženám vymaniť sa zo stereotypu a ukázať im, že aj rómska žena môže byť vzdelaná, zamestnaná a môže žiť normálnym spoločenským životom. Aj ja som prešla týmto procesom, zažila som psychické a fyzické týranie. To mi pomohlo počas rozhovorov so ženami, lebo som mala tú istú skúsenosť ako väčšina z nich. Poznala som veľa rómskych žien, ktoré by rady zmenili svoj život, ale nevedeli sa pohnúť z miesta.

Poznali ste už predtým respondentky, ktoré ste oslovili?

Zapojilo sa sedem žien z rómskych lokalít v prešovskom okrese. Väčšinu z nich som osobne poznala, lebo už viac rokov pracujem v sociálnej sfére. S mnohými som sa stretla po dlhšom čase a zistila som, ako sa im za to obdobie zmenil život.

Nie každý je ochotný otvoriť sa pred iným človekom.

Je pravda, že o takých citlivých osobných témach nie je každý ochotný rozprávať.

O týchto veciach je ťažké hovoriť. Veľa sme sa rozprávali, aj sme si poplakali, a keď zistili, že som to zažila aj ja, nebáli sa mi otvoriť, lebo som jedna z nich. Bolo to ťažké. Počas rozhovorov sa niektorým ženám podarilo spomenúť aj na veci, ktoré už vytesnili zo svojho vedomia. Ale pomohlo im to. Väčšina má ukončené stredné alebo vysokoškolské vzdelanie, majú svoju prácu, zlepšil sa im rodinný život a ich manželia stoja pri nich a podporujú ich. Na začiatku sa niektorých zo žien manželia pýtali, prečo chcú zmeniť to, čo funguje. Nechápali, že to fungovalo iba pre nich, nie pre ich ženy. Nie jedna sa mi priznala, že ich deti sa pýtali, prečo ostávajú vo vzťahu, v ktorom si ich partneri nevážia a podceňujú ich. A teraz, ako sa postavili voči nepravdom a začali žiť svoj život, im ich deti ďakujú.

Sú medzi nimi aj také, ktoré opustili svojich manželov a žijú samé s deťmi?

Áno. Jedna z nich už nežije so svojím mužom a vraví, že nelutuje rozhodnutie ostať sama bez manžela, lebo konečne môže slobodne rozhodovať o svojom živote. Jedna žije sama, skončila vysokú školu a pracu-

je ako učiteľka. Ostatné ostali so svojimi manželmi, lebo manželia pochopili, že ak chcú pokračovať vo vzťahu, musí v ich spolunažívaní nastať zmena. Jeden pár má problém s počatím dieťaťa a ten muž napriek tomu ostal so svojou ženou – spolu sa snažia vyrovnáť s touto situáciou. Ďalšia žena si chcela dokončiť strednú školu. Najprv to nešlo, no po čase sa rozhodli s manželom, že budú študovať spoločne, popri zamestnaní. A už majú obidvaja maturitu. Mnohokrát to nie je iba o vzdelaní a zamestnaní. Veľakrát ide o to, že muž si svoju ženu neváži. V mnohých rómskych rodinách je nemysliteľné, aby si vydatá žena vyšla s priateľkou len tak na kávu posediť, porozprávať sa. Ale ako vravím, aj to sa mení a niektoré ženy už nemajú strach a idú si niekam sadnúť s kamarátkami a neboja sa, že ich manžel alebo rodina obvinia, že si išli hľadať nového partnera.

Projektu ste dali názov *Sila a odvaha rómskej ženy v komunite*. Kde našli silu a odvahu ženy, s ktorými ste robili svoj výskum?

Na zmenu života človek potrebuje silu a odvahu. Moje respondentky našli silu vo svojich deťoch, vo svojej najbližšej rodine. Deti sú pre rómsku ženu silou, ktorá ich posúva a ženie vpred. Jedna žena napriek tehotenstvu doštudovala. Učila sa po večeroch, lebo počas dňa sa musela venovať svojmu manželovi. Vedela, že po ukončení školy sa jej život zmení k lepšiemu, a tým sa zmení aj pre jej ešte nenarodené dieťa. Ten proces je veľmi ťažký, no výsledok je úžasný.

Mali ste možnosť zistiť, aké je postavenie žien vo vašej obci?

Našťastie sa situácia v našej obci mení. Mnohé ženy majú vyštudované stredné aj

vysoké školy, veľa z nich je zamestnaných a dokonca si urobili aj vodičské preukazy a samé jazdia na autách. V obci máme detašované pracovisko jednej strednej školy, navštevujú ju aj naše dievčatá, ktoré nemali peniaze alebo mali obavy ísť študovať do mesta. Verím, že po ukončení tejto dvojročnej strednej školy si nájdu zamestnanie a zarobia si na školu a tie, ktoré sa báli sa osmelia a urobia si v meste maturitu, alebo skúsia študovať aj na vysokej škole.

Naplnil výskum vaše očakávania?

Cieľom môjho projektu bolo ukázať ostatným ženám, že každá z nás sa môže postarať o rodinu napriek tomu, že bude študovať a pracovať a že práve štúdium a práca sú odrazovým mostom k lepšiemu životu a starostlivosti o rodinu. Mojm cieľom zároveň bolo, aby sa poukázalo na to, že rómska žena sa môže stretávať s priateľmi aj mimo osady, lebo ak ostane na jednom uzavretom mieste, nikam sa neposunie a jej život ostane prázdny. Chcela som aby pochopili, že musíme spoznať svet mimo rodiny alebo osady, lebo iba podnety z vonkajšieho sveta nám môžu otvoriť nové obzory, môžu nám pomôcť rásť a nachádzať zmysel života. A keďže to mnohé ženy dosiahli, som spokojná. Verím, že takých žien bude stále viac.

Zostanete v kontakte s vašimi respondentkami?

Samozrejme. Ich životy budem vnímať a pozorovať ako napredujú. A rada by som v tomto projekte pokračovala. Verím, že Fond na podporu kultúry národnostných menšín mi aj na budúce pomôže a poskytne financie, aby som mohla pokračovať vo svojom výskume.

Text: Roman Goroľ, foto: Roman Čonka

Sila a odvaha rómskych žien v komunite

◆ Archivná fotografia RNL. Foto: R. Čonka

Petra Husárová sa v roku 2021 venovala výskumnému projektu *Sila a odvaha rómskych žien v komunite*, ktorý bol finančne podporený Fondom na podporu kultúry národnostných menšín v rámci kategórie 1.7 výskum kultúry, spôsobu života, histórie, jazyka a identity príslušníkov menšín. Vo svojom výskume sa autorka zameriavala na mapovanie života rómskych žien, ktoré sa stretli s násilím, týraním, prípadne museli za naplnením svojich snov prekonávať prekážky. Zámerom projektu bolo predstavenie rómskych žien s neľahkým životným osudom prostredníctvom nazbieraných audio dát o nich a následnom prepise týchto audio dát do formy rozhovorov. Cieľom bolo prepísané rozhovory sprístupniť špecifickej cieľovej skupine, ktorou sú dievčatá a ženy z marginalizovaných rómskych komunít (ďalej MRK). Podľa autorky by mohli byť tieto rozhovory inšpiráciou pre to, aby sa mohli zaradiť rovnako do spoločnosti, ako sa to podarilo ženám, ktoré pochádzajú z rovnakých socio-kultúrnych podmienok.

Z hľadiska bazálneho zaradenia tohto výskumu do jednotlivých typov (kvantitatívny, kvalitatívny) môžeme hovoriť o vykazovaní znakov kvalitatívneho výskumu realizovaného formou rozhovoru (interview), v ktorom sa sledovali jednotlivé ukazovatele: 1. forma týrania – násilia, 2. prekážky. Petra Husárová zvolila priamy kontakt s respondentkami, ktorému predchádzala príprava v etapách: O ČOM?, S KÝM?, AKO?, KEDY?, KDE? Zodpovedanie týchto otázok korešpondovalo so stanovenými cieľmi, vybraným výskumným súborom (ženy týrané, prípadne ženy, ktoré prežili istú formu násilia alebo sa stretli s prekážkami vo svojich komunitách, ktoré im bránili k naplneniu ich cieľov) a v neposlednom rade s dodržiavaním pravidiel vedenia dobrého interview. Na validitu interview vplyvajú rôzne faktory, avšak autorka vyšpecifikovala otázky, prípadne kládla doplňujúce otázky, na základe ktorých sa dopracovala k výpovediam, preto v prepisoch jednotlivých rozhovorov nenachádzame rovnaký typ otázok. Autorka hovorí o špecifikách týchto typov rozhovorov, ktoré si vyžadujú poznanie problematiky, ale aj respondentov. Na to,

ako viesť dobrý rozhovor nazerá Gavora, ktorý hovorí o tom, že výskumník a respondent by mali byť partnermi, mal by medzi nimi byť dobrý, podľa možnosti až priateľský vzťah. Autorka tieto atribúty jednoznačne naplnila: „Je dôležité mať s respondentmi blízky vzťah, až priateľský, ktorému predchádzajú spoločné zážitky. Respondentkám som sa ja sama otvorila, hovorila o svojom živote a útrapách, s ktorými som sa stretla. Následne sa mi otvorili aj ony“.

Autorka teda predstavuje sedem životných osudov žien z rómskych komunít z Prešovského kraja prostredníctvom prepisov rozhovorov, pričom deklaruje, že ide o najautentickejšie vyjadrenia respondentiek: „Každá respondentka vo svojich výpovediach nazrela do svojho vnútra. Zaspomínala si na neľahký život. Tieto spomienky a výpovede boli emotívne, spolu sme si aj poplakali“.

Prvé otázky rozhovorov sa týkali mena, pôvodu a veku.

„Volám sa Anna, som z okolia Prešova, z obce Červenica, mám 40 rokov. Som rozvedená a vychovala som jednu dcéru. Teraz má 21 rokov, žije v zabraní a je už tiež maminkou krásneho dievčatka, z čoho mám veľkú radosť.“

Výpoveď respondentky

Ďalšie otázky boli kladené tak, aby sa autorka dozvedela sledované ukazovatele. Často išlo o veľmi intímne spovede respondentiek.

„Kládla som si otázku, či som spravila niečo zlé. Veľa nocí som preplakala sama, môj manžel trávil čas inde a vedela som aj s kým. Veľakrát som sa s ním báda a dôvodom bol jeho vzťah s inou ženou. Po poslednom fyzickom útoku na mňa som manžela opustila v ôsmom mesiaci tehotenstva a vrátila sa do rodičovského domu. Našťastie ma moji rodičia prijali. No videla som na ich tvárach aj sklamanie zo zata, ktorému dali do rúk svoju dcéru.“

Výpoveď respondentky

Niektoré otázky mali priamy charakter. Napríklad, aký bol život respondentky po rozvoze.

„Bolo to ťažké. Dcéрка mala tri roky. Nebolo jednoduché nájsť si prácu. Podarilo sa to po úpornom hľadaní, niekoľkých pobovoroch..., nakoniec som skončila vo fabrike. Bola to fyzicky náročná práca na zmenách, neskôr na nepretržitej prevádzke, táhala som dvannástky. Po niekoľkých rokoch som postúpila a robila som na iných pozíciách, kde to už bolo o čosi lepšie. No starostlivosť o dcéru by som nevládla bez pomoci mojich rodičov. Starali sa o ňu, keď som bola v práci. Počas prestávky som volala dcérke, našla som si čas na desiatu a potom hajde robiť za pásom. Keď dcéra skončila povinnú školskú dochádzku, nastúpila na strednú školu, finančne som to nevládala, a tak som si našla ešte jednu brigádu. Pracovala som cez týždeň a aj cez víkendy. Exmanžel na výživu neprispieval, prípadne len sporadicky sumou dvadsaťpäť eur.“

Autorka smerovala respondentky k tomu, aby sa vyjadrili k:

- dôvodom rozpadu manželstva v rodine,
- rómskej komunite a pohľadu komunity na rozvedenú ženu,
- domácej násilii a jeho etapám,
- motívácii k ukončeniu manželstva,
- domácnosti bez manžela a peripetiám s tým spojenými,
- zamestnaniu po rozvoze,
- vzdelaniu a potrebe uplatnenia sa na trhu práce.

Niektoré otázky mali v závere motivačný charakter, napríklad vo forme odkazu pre rómske dievčatá a ženy.

„...že nič nestratia, ak sa skoro nevydajú, že štúdium je prvoradé, že počas štúdia získajú väčšiu zodpovednosť a postoj k životu. Pretože, ak sa vydajú tak skoro, prídu deti, starosti a bez vzdelania sa neuplatnia na trhu práce a budú bez finančných prostriedkov žiť v biede. Láska má veľa podob, je krásne byť zamilovaná v 15 – 16 rokoch, ale potom príde realita postaviť sa k životu priamo a z lásky ako mladistvá sa žiadna žena neuživí, a neuživí ani svoje deti. Ak má prísť neskôr pravá láska, tak tá príde.“

Výpoveď respondentky

Dotvorenie celkového obrazu by však mohlo byť doplnené o opis socio-kultúrnych podmienok z pohľadu autorky výskumu. Vzhľadom k tomu, že ide o kvalitatívny výskum doplnenie týchto ukazovateľov si vyžaduje ďalšiu výskumnú prácu, ktorej by sa autorka mohla venovať a rozšíriť tak svoje poznanie o ďalší stupeň. Výskumnou metódou by mohlo byť pozorovanie, ktoré by mohlo byť rozdelené do dvoch základných častí: opis prostredia (v užšom zmysle – priestor, kde sa vedie rozhovor, v širšom – priestor, kde respondentka žije) a opis neverbálnych prejavov počas rozhovoru (– výrazy tváre, haptika, posturoológia – držanie rúk, postoj tela, gestikulácia – štandardné pohyby, napr. kývanie hlavy, očný kontakt, a pod.). Vyhodnotením rozhovorov a doplnením výskumu by sa získali výskumné dáta, ktoré by mohli poslúžiť aj odbornej obci, t. j. sociálnym pracovníkom, centráam pre týrané a opustené ženy, organizáciám, ktoré pracujú s MRK, študentom sociálnej práce, pedagógom, sociálnym pedagógom, a pod.

Naša spoločnosť akoby zabúdala na to, že v nej žije veľa žien, ktoré vynakladajú úsilie, prekonávajú prekážky, ktoré sú pre nás nemysliteľné (bránenie vo vzdelávaní zo strany rodiny, partnera, uzatvorenie v komunite s inou hodnotovou orientáciou, stretávanie sa s týraním, a pod.) na to, aby dosiahli istý stupeň vzdelania a uplatnenia sa v spoločnosti. Obzvlášť rómske ženy z MRK sú viacnásobne utláčané a stretávajú sa s prekážkami, na ktoré upozorňuje v zozbieraných dátach Petra Husárová. Téma, ktorú otvorila Petra Husárová je aktuálna, spoločnosťou z pohľadu Rómky málo poznaná. Preto navrhujem, aby tieto dáta boli ďalej rozpracované, analyzované a sprístupnené. V súčasnosti vnímam tento výstup ako časť celku.

Zároveň u autorky oceňujem vysoký stupeň etiky vedenia rozhovorov, akceptáciu prianí respondentiek o maximálnu anonymizáciu a zverejnenie rozhovorov pre cieľovú skupinu, t. j. ženy a dievčatá z rómskych komunít.

Text: Jana Gáborová Kroková

Žijeme v krajine, kde sú rómske ženy skryté

Texty vytvorila organizácia Človek v ohrození, n.o.
Boli „Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín SR.“

**KULT
MINOR**

♦ Jarka Holubová

Jarka Holubová je v Spišskom Podhradí široko-ďaleko známa ako pracovná poradkyňa, ktorá ľuďom z vylúčených komunít pomáha nájsť si prácu. Pre mnohých z nich je to prvé zamestnanie v živote. Jarkina práca však nezačína a nekončí len pri hľadaní zamestnania. Svoje klientky a klientov pripravuje na pohovory, kde ich niekedy aj osobne sprevádza, učí ich základné zručnosti, spolupracuje s firmami, rieši problémy v procese hľadania práce aj po samotnom zamestnaní a pomáha novým zamestnancom a zamestnankyniam, aby si prácu udržali.

„Niektorí vedia čo chcú, ale hanbia sa pri komunikácii, lebo nemajú žiadne skúsenosti. Nikdy nepracovali a prostredie, z ktorého pochádzajú, ich nemotivovalo. Ale sú veľmi šikovní,“ vysvetľuje Jarka. Ako pracovná poradkyňa pracuje s organizáciou Človek v ohrození už osem rokov. Ani jej cesta za dobrou prácou a vzdelaním však nebola jednoduchá a musela sa sama postupne vypracovať.

Z pekného domu do polozrúcaniny

Keď bola Jarka Holubová malá, mesto jej rodičom oznámilo, že musia zbúrať ich dom, ale dajú im na výmenu iný. Rodičia boli jednoduchí, pracovití ľudia. Dôverovali mestu a nevyžiadali si obhliadku. Na nový dom sa išli pozrieť po podpise dokumentov. No vtedy už bolo neskoro. „Keď som prvýkrát vošla dovnútra, rozplakala som sa. Boli tam iba dve izby a kuchyňa. Žiadny vodovod ani kúpeľňa, toaleta, nič... Bola som strašne smutná. Moji rodičia sa však nevedeli obhájiť, a tak sme sa presťahovali,“ spomína smutne. Predtým rodina bývala v dome s piatimi izbami a veľkou jablňou uprostred záhrady. Do školy to mala blízko a presťahovanie sa do starého a oveľa menšieho domu bez tečúcej vody, elektriny, toalety či kúpeľne, bolo veľmi ťažké.

Ako malé dieťa Jarka rada čítala knihy a unikalá do sveta fantázie. „Mali sme jednu staršiu susedu, Nerómku, ktorá mala doma veľa kníh,“ hovorí. Suseda jej niekoľko kníh darovala. Malá Jarka sa vždy, keď mohla, niekam uchýliť s knihou a čítala si. Vďaka školskej družine začala neskôr chodiť aj do knižnice a požičiavať si knihy. Nalepilo sa to aj na jej sestru, ktorá si po večeroch čítala s baterkou. „Viedla si dokonca denník, čo je medzi rómskymi dievčatami nevidané,“ usmieva sa Jarka. Obaja rodičia pracovali a otec vždy dohliadal na vzdelanie svojich detí. „Nechcel sa za nás hanbiť. Chcel, aby sme pekne chodili do školy, chodil aj na rodičovské združenie a zaujímal sa,“ hovorí Jarka. „Potom otec ochorel a nikto z nás už nemohol ísť po základnej škole ďalej študovať. Museli sme zostať doma a pomáhať mame.“

Ako si zaumienila, že postaví kúpeľňu

Keďže rodičia nespravodlivú výmenu 5-izbového domu za 2-izbovú zručaninu bez vody a elektriny nevedeli vyriešiť, mladá Jarka si ešte počas školy zaumienila, že im raz postaví kúpeľňu a zavedie do domu vodu. Ako šesťnásťročná išla aj so sestrou pracovať ako šička. „Keď sme dostali prvý výplatu, hrdo sme utekali za mamou, že jej prispievame na domácnosť. Pre seba sme si nič nechceli kúpiť, lebo doma bolo treba drevo a veci do domácnosti. Takto sme si ako súrodenci pomáhali, aby sme vyžili,“ spomína.

Krátko nato otec zomrel a rodina prežívala ťažké časy. Jarka sa však nevzdávala. Mesiac po mesiaci prispievala na domácnosť a šetrila si. A už o pár rokov začala plniť svoj sľub – dala zaviesť elektrinu, studenú aj teplú vodu a zaplatila stavbu kúpeľne.

V devätnástich rokoch sa Jarke podarilo vyhrať konkurz na pozíciu asistentky komunitného pracovníka pre Spišské Podhradie.

Tam začala prvýkrát pracovať s miestnou komunitou, a už neprestala. Okrem iného sa venovala aj ženám, ktorým pomáhala tráviť ich voľný čas zmysluplne, získavať nové zručnosti a nachádzať sebavedomie. „Raz sme priviedli lektorku maľovania na hodváb a odrazu som zistila, že mám na to talent. Vôbec som to predtým nevedela,“ hovorí. Maľovať sa naučili aj ženy, s ktorými pracovala a svoje výrobky prezentovali na viacerých výstavách. „Rómska žena je hlavou rodiny, drží všetko pohromade a nesie na pleciah bremená. Všetko unesie, o všetko sa postará. Chcela som tieto ženy vytrhnúť z ich bežného života, zo stereotypu, kde museli stále stáť v kuchyni pri peci. Bolo vidno, že im rastie sebavedomie a začali efektívne využívať svoj voľný čas,“ spomína Jarka. Postupne do aktivít zapojila aj ich deti a na záverečnú výstavu prizvali manželov, aby videli, čo ich manželky a deti dokázali vytvoriť.

Možno je odo mňa svetlejšia, ale iný rozdiel tam nie je

Roky plynuli a Jarka si neskôr popri práci v diagnostickom centre dorobila aj strednú školu. Povzbudil ju k tomu jej vtedajší šéf, ktorý videl jej potenciál a podporil ju v štúdiu. „Priznám sa, že som sa bála, pretože som si neverila, že to zvládnem,“ hovorí Jarka. Štúdium úspešne zvládla a mesiac po maturite porodila dcéru Zuzku, ktorej aj s mužom umožňujú oveľa lepšie detstvo, než aké mala ona. „Stále som si opakovala, prečo by som aj ja nemohla vyštudovať a ísť ďalej tak, ako Nerómkka. Možno je svetlejšia ako ja, ale iný rozdiel som tam nevidela. Som človek. Takže prečo nie,“ hovorí Jarka. Nie všetky dievčatá a ženy z vylúčených komunít však majú takú odvahu a podporu. „Preto potrebujú podporu, aby sa o ne niekto zaujímal,“ vysvetľuje. „Žijeme v krajine, kde sme my, rómske ženy, skryté.“

Možnosti tu sú, ak ale odniekiaľ nepríde podpora, tak sa samé od seba nikam nepohnú. Keď ale z desiatich žien len tri či štyri niečo dokážu, tak je to veľký úspech a motivácia aj pre ostatných. Verím, že potom prídu aj ďalšie. Dnes Jarka pomáha ľuďom z vylúčených komunít, aby si našli a udržali prácu a stali sa lepšími vzormi pre svoje deti. Aby ich deti mohli mať aspoň o niečo lepšie detstvo, a najmä budúcnosť.

Takú prácu by nechcela robiť

Jarkina dcéra Zuzka by raz chcela byť zdravotná sestra alebo lekárka. Má obavy, že štúdium bude náročné, ale vie, že chce pomáhať ľuďom. V jednom má ale jasno. Nechce robiť to, čo jej mama. „Hovorí mi, takú prácu ako ty by som nechcela robiť, lebo sa nemôžeš ani v klude prejsť po meste. Všade ňu poznajú! Odvšadiaľ za tebou chodia a stále ňu horí telefón,“ smeje sa Jarka na dcériných slovách. Zuzka má pravdu. Jarkin telefón zvoní takmer bez prestávky, a ona ho už roky trpezlivo dvíha a pomáha ľuďom, ktorí sa chcú dostať z generáčnej chudoby.

„Zuzka sa ma často pýta, či nie som unavená. Ja jej odpovedám: Rada robím svoju prácu. Keď máš rada svoje povolanie, tak sa necítiš byť unavená. Robíš to s láskou, s radosťou a teší ňu to,“ hovorí jej mama. Jarka je pre svoje okolie aj po rokoch obrovskou inšpiráciou. Je dôkazom sily a vytrvalosti, ktorá sa v ženách a dievčatách skrýva. Sama však hovorí, že väčšina dievčat z vylúčených komunít sa nepohne ďalej, pokiaľ im niekto neprejaví záujem a podporu. Preto je veľmi dôležité venovať sa vo vylúčených komunitách osobitne dievčatám a ženám, aby sa aj ich deti mohli raz slobodnejšie rozhodnúť, čím chcú alebo nechcú byť. Tak ako Zuzka, lebo zmena sa skloňuje podľa vzoru žena.

Text: Frederika Halászová,
foto: Tomáš Halász

Aká môže byť cesta k zamestnaniu pre sociálne vylúčeného Róma?

♦ Jarmila Holubová počas pracovného poradenstva. Foto: Človek v ohrození / P. Vološčuk

„Človeku, ktorý mi povie, že Rómom je dobre tam, kde sú, by som povedala: Vyzerá to tak, že im nie je až tak dobre, keďže nás vyhľadávajú a potrebujú našu pomoc. Keď prejdú dverami centra a pýtajú sa. Oveľa horšie je, keď sa človek nepýta. Ale keď vyzvedá, alebo niečo potrebuje, tak viem, že s tým človekom niečo je, že chce zmeniť niečo v rodine alebo v komunite, alebo chce presadiť niečo osobné,“ hovorí Jarmila Holubová, ktorá pôsobí roky ako pracovná poradkyňa v Spišskom Podhradí. Jej klientmi sú vylúčené žijúci Rómovia a aj ona sama je Rómka.

Rómovia, ktorí žijú v sociálnom vylúčení majú odlišnú štartovaciu čiaru než zvyšok populácie. Zacyklenosť v generačnej chudobe vplyva aj na ťažší prístup k lepšiemu či častokrát vôbec nejakému zamestnaniu. „Predstavte si, že žijete v dome bez tečúcej vody. Aj keď si operiete šaty, sú napáchnuté, pretože doma kúrite kadečím. Potom prídete do práce, a tam na vás kričia, že zapáchate. Ja viem, že Rómovia sú veľkí pracanti, ale rovnako ako my z majority sa v práci potrebujú cítiť dobre, že niekam patria, sú dobre ohodnotení a komunita kolegov ich prijala. Ak cítia prvky vylúčenosti aj v práci, prirodzene tam nechcú chodiť,“ približuje silný demotivačný aspekt Michaela Mudroňová, vedúca pre zamestnávanie a prípravu na trh práce na oddelení Programov sociálnej integrácie Človeka v ohrození.

Praktickou prekážkou v dochádzaní do práce býva samotná vylúčenosť lokalít, v ktorých títo Rómovia žijú. Často z nich nie sú dobré dopravné spojenia do mesta, autobusová zastávka je príliš ďaleko, nemajú financie na auto a veľaokrát ani na pravidelný lístok na hromadnú dopravu.

„Ďalšia vec je, že mnohí nemajú dokončené ani základné vzdelanie z rôznych, aj objektívnych dôvodov. Napríklad preto, že boli nesprávne diagnostikovaní a zaradení do špeciálnej školy. Nemajú návyky a je pochopiteľné, že ak nikdy nevideli rodičov chodiť do práce, nie je to pre nich samozrejmé,“ dopĺňa Mudroňová.

Súhra všetkých týchto okolností spôsobuje, že u niektorých ľudí skrátka chýba motivácia ráno vstať a ísť do zamestnania, ako to pozná zo svojej praxe aj Jarmila Holubová. Preto ak sa u nej vo dverách pracovno-poradenského centra objaví takto demotivovaný klient, ktorý hľadá pomoc, vie, že k nemu treba pristupovať trpezlivo a s pochopením. „Spoluprácu medzi klientom a naším centrom budujem na dôvere. Verím, že najlepšie médiá nie sú televízia či rozhlas, ale ľudia, pretože vedľa hneď povedať iným, že mali dobrú skúsenosť a potom sa odvážia aj ďalší,“ hovorí.

Prvým štádiom pri hľadaní práce sú v takomto prípade motivačné roz-

hovory. „Začneme rodinou, napríklad mi povie, koľko má detí, čo by chcel kúpiť do domácnosti a prečo to nejde. Odpovedou sú samozrejme chýbajúce financie. Následne sa ho spýtam, čo by bol ochotný urobiť pre zlepšenie situácie v rodine, čo by mu pomohlo. Okamžitá odpoveď býva – príjem. Mojou nasledujúcou otázkou preto je, čo je pre to ochotný urobiť on, ako zdravý človek, ktorý chodí a je manuálne zdatný,“ približuje Holubová.

Ďalším krokom motivačných rozhovorov je preto hľadanie kvalít klienta. Holubová popisuje, že spolu začnú rozoberať, v čom je dobrý, v akej profesii by si sám seba vedel predstaviť. Keďže rómsky jazyk slovo profesia nepozná, klientom ho Holubová väčšinou vysvetľuje v rómčine opisom. Pri úvahe nad svojimi kvalitami veľa z Rómov odpovedá, že sa nebojí práce. Keďže ide väčšinou o ľudí bez vzdelania, medzi ich silné stránky patrí najčastejšie manuálna zručnosť a schopnosť premýšľať pri práci.

Dôležité je budovať v človeku sebavedomie. „Keď si klient neverí, ostane dlhé roky stáť na mieste,“ konštatuje Holubová. Pravidelnými rozhovormi a stretnutiami sa to však postupne dá dosiahnuť. Individuálny plán motivačných rozhovorov s konkrétnym klientom môže trvať od niekoľkých týždňov až po napríklad dva mesiace.

„Povedzme, že stretnutia mávame na začiatku a na konci týždňa. To prvé vediem ja, ale to druhé už vedie klient, je

to taká spätná väzba, keď sám začne rozprávať, čo sa mu podarilo alebo o čom premýšľal. Príde a povie, že by mal dať tomu záujem o prácu, kde je aj nočná alebo poobedná. Postupne začína dostávať nápady čisto ohľadom práce, objavuje v sebe, čo by dokázal a začína si veriť. Pre klienta, ktorý bol predtým zúfalý a nikde nepracoval, je to veľký pokrok,“ zdôrazňuje Holubová.

Po čase sa k individuálnej práci s klientom pridáva práca s celou rodinou: „Vznikne z toho taký balík, kde je aj manželka, deti od osemnást rokov, ktoré nepracujú a nešli študovať. Postupne sa napríklad od ženy dozviem, že majú dlhy, o ktorých mi muž nepovedal,“ uvádza ďalšie možné komplikácie pri hľadaní práce poradkyňa.

„Dlžoby sú veľkou prekážkou,“ vysvetľuje Michaela Mudroňová, „aj z malého dlhu sa dlhodobým nesplácaním a exekučnými poplatkami stane nesplateľná suma. V prípade, že sa klient zamestná, exekútor mu okamžite siahne na plat.“

Nedostatočná finančná gramotnosť je ďalším vedľajším efektom generačnej chudoby. Ak je klient, ktorý si hľadá prácu zadlžený, musí sa najprv vyriešiť jeho finančná situácia. V prípade menších dlhov sa nastaví splátkový kalendár, pri väčšej sume sa zväži osobný bankrot.

Keď sa vyriešia dlhy klienta, pracovná poradkyňa obvolá zamestnávateľov v okolí, ktorí sú ochotní zamestnať ľudí s nízkou kvalifikáciou, zväčša ide o manuálnu prácu vo výrobe. Jarmila Holubová hovorí, že ak sa aj objavujú prípady vylúčené žijúcich Rómov, ktorí si chcú zlepšiť svoju pracovnú situáciu aj tým, že si doplnia vzdelanie, ide skôr o ženy, keďže muži chcú hneď zarábať. „Ženy si povedia: veď už nemáme deti v postielke, ale trinásť-, štrnásťročné, ktoré môžu pomôcť doma. Zrazu vidia, že by mali možnosť zamestnať sa, keby mali strednú školu alebo aspoň učňovku,“ popisuje skúsenosť zo svojej praxe. Takto zažila pred pár rokmi trojicu klientok, ktoré si v dospelom veku dokončili základnú školu a následne vychodili aj štyri roky odborného učilišťa.

Prítomné sú teda aj rodové stereotypy. Rómske dievčatá vypadávajú zo vzdelávania vo väčšej miere a skôr než chlapci. Na pleciah mužov však väčšinou leží tarcha živiteľa rodiny, ktorý by mal domov priniesť peniaze, preto sa častokrát uchýľujú aj k nelegálnej práci.

Podobne ako v majorite sa aj vo vylúčených komunitách nachádzajú rôznorodí ľudia s rôznorodou dávkou motivácie. „Ja mám v komunite aj svojich povzbudzovačov, ktorých som si vychovala v poradenskom centre. Sú to komunikatívni, aktívni klienti. Začnú viesť motivačné rozhovory v komunite a postupne vytvoria skupinku, ktorú privedú do centra. Niekedy je aj pre mňa ťažšie vyznať sa v ľuďoch. Mala som napríklad prípad dvadsaťročného chlapca, do ktorého by som to vôbec nepovedala. Nasadol do auta a z fabriky v Spišskej Novej Vsi priniesol vstupné dotazníky na pracovný pohovor. Potom prišla skupinka mladých chlapcov, s ktorými sme ich spolu vyplnili. Traja z nich boli následne pozvaní na pohovor,“ zakončuje pozitívnym príkladom Jarmila Holubová.

Text: Jana Ondrušová

Texty vytvorila organizácia Človek v ohrození, n.o. Boli „Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín SR.“

KULT MINOR
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN SR

♦ Archivná fotografia RNL. Foto: J. Ferenc

Ženy vedia ukázať deťom, manželom aj rodičom, že sa dá žiť lepšie

Texty vytvorila organizácia Človek v ohrození, n.o.
Boli „Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín SR.“

KULT MINOR
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

◆ Gitka Janovičová chcela byť fotografkou

Keď bola Gitka Janovičová malá, chcela byť fotografka a zachytávať ľudí cez fotoaparát, no mama ju odhovorila, že by sa tým neuživila. Neskôr chcela byť kaderníčka a ísť za ňu študovať do Košíc. „Mame sa to však nepozdávalo, že je to ďaleko a ešte by som zabúdila,“ hovorí. „A tak som išla na strednú školu, ktorá bola bližšie a vyučila som sa za predavačku.“

Práve mama ale Gitku od malička motivovala k štúdiu. „Musíš mať školu – mne chýbal mesiac a veľmi to ľutujem,“ cituje mamu s tým, že bola prísna, ale dodnes jej je vďačná. V rómskych rodinách je podľa Gitky bežné, že sú to práve mamy, ktoré tlačia na rozvoj svojich potomkov. „U nás sú chlapi, otcovia tí dobrí a milí, a ženy sú tie prísne, ktoré deti nútia učiť sa, kúpať sa a zakazujú im. Je to ťažká úloha!“ smeje sa.

Z obchodu do komunitného centra

Gitka po dokončení učilišťa pracovala dvanásť rokov ako predavačka. Potom bol obchod pohltený väčšou firmou a prišla

o prácu. Predtým sa aj kvôli svojej práci opakovane dostala do blízkych osád, kde videla, v akých podmienkach tam ľudia žijú. Bolo jej to ľúto. Po strate práce preto nastúpila ako asistentka pre rómske deti v základnej škole, kde malým školákovi pomáhala, až kým nešla na materskú dovolenku. O pár rokov neskôr ju oslovili miestni terénni pracovníci z Petrovian s ponukou, či sa nechce prihlásiť na voľné miesto do komunitného centra. Rozhodla sa to vyskúšať a spolu so sestrou sa prihlásili. V centre sa nakoniec zamestnala Gitka, no so sestrou dodnes pracujú blízko seba – Gitka v komunitnom centre a jej sestra v neďalekej škôlke, s ktorou centrum spolupracuje.

Komunitné centrum totiž pripravuje predškolákov, aby mohli bez problémov nastúpiť do školy, a niektorých mladších umiestňujú aj do škôlky, aby si deti lepšie zvykli na režim a kolektív. Dnes je to už takmer šesť rokov, čo Gitka nastúpila do komunitného centra a pomáha tu deťom a dospelým z miestnej komunity. Situáciu

pritom sleduje nielen tu, ale aj v okolitých osadách. „V niektorých osadách akoby zastal čas, najmä v tých najchudobnejších,“ hovorí. V Petrovanoch sa ale niektoré veci postupne menia a podľa nej pomáha aj to, že ľudia cestujú za prácou do zahraničia. „Vidia, ako to funguje v iných krajinách a často to donesú naspäť domov.“

Ženy získavajú sebadôveru

V Komunitnom centre Petrovany sa Gitka Janovičová venuje predškolskej príprave tých najmenších, ale tiež skupinám mladších a starších žien z miestnej komunity. Pandémia im nateraz prerušila možnosť stretávať sa v centre, no keď to bude opäť možné, Gitka má už na stretnutia rôzne plány. „Kúpili sme napríklad šijací stroj a budeme ženy učiť šiť, aby si mohli robiť základné úpravy oblečenia a možno neskôr aj niečo ušit. Spolu potom môžeme šiť aj rúška pre komunitu,“ hovorí Gitka.

Pred pandémiou sa ženy v centre učili variť, piecť a navštívila ich aj laktálna poradkyňa. Na stretnutiach môžu riešiť problémy, utužovať si vzťahy a vzájomne sa motivovať. Cez spoločné interakcie získavajú aj dôležitú sebadôveru a v dôvernom kruhu môžu klást otázky, ktoré by inde nepoložili. Gitka má silný vplyv na mnohé dievčatá a ženy v komunite, a tým aj na niektorých chlapcov a mužov. „Ženy vedia, že tu nájdú pomoc,“ hovorí Gitka, ktorej miestne ženy dôverujú a vďaka tomu sa jej aj ľahšie zveria. Práca je to náročná, postupná a jej úspechy sa nedajú merať po mesiacoch. „Najlepšie by bolo, keby sa nám podarilo posunúť vek vydaja a toho, kedy majú dievčatá prvé dieťa,“ popisuje. To ale nemožno zmeniť len tak.

Zo sna do ťažkej reality

Komunitné centrum predstavuje pre dievčatá z prostredia generačnej chudoby bezpečný priestor, kde sa zdá byť všetko

o niečo viac možné. „Tu je to pre dievčatá taký sen. Keď sa však vrátia domov, je to celé úplne inak – tak, ako to chce ich rodina. A ak sa jej postaví, tak ich môžu aj vylúčiť. Preto nemôžeme všetko zmeniť naraz a zo dňa na deň. Musíme byť trpezliví,“ hovorí Gitka. Preto je dôležité pomáhať aj ženám a dievčatám, ktoré už deti majú. Stretávajú sa pritom s rôznymi ťažkosťami, na ktoré im v centre vedľa poskytnúť odpovede – ako sa starať o domácnosť, o bábätká, ako deti vychovávať a venovať sa im tak, aby sa rozvíjali.

„Niektoré sem prídu, keď už majú malé dieťa a hovoria mi, že som mala pravdu a oni mali ešte počkať. No podľahli romantickej predstave – chlapi im nahovorili, že sa o ne postarajú, rodiny ich chceli vydať a ony tomu podľahli. A ich sny sa rozplynuli. Potom im treba pomôcť, aby to všetko zvládli, lebo často nie sú na rodinu pripravené,“ vysvetľuje zložitú situáciu mladých dievčat. „Práve ženy môžu ukázať deťom, mužom, ale aj svojim rodičom, že sa dá žiť lepšie,“ hovorí Gitka. Ich podpora má podľa nej obrovský význam. „Pre mladé dievčatá je veľmi dôležité, aby išli do školy a študovali. K tomu ich aj vediem. Keď už majú za sebou školu, tak je to úplne iné. Spoznávajú nový svet a zistia, čo všetko môžu v živote robiť,“ zdôrazňuje.

Gitku v živote motivovala jej mama, ktorá pre ňu chcela lepšiu budúcnosť, ale tiež jej kamarátka, s ktorou chodila na strednú školu a spoločne sa povzbudzovali v štúdiu a osamostatnení sa. Dnes je sama vzorom pre mnohé dievčatá a ženy z miestnej komunity. Motivuje ich a ukazuje im, ako sa dá žiť lepšie. Ako kedysi Gitka, tak aj jej dcérka chce byť raz kaderníčka. „A ja ju v tom podporím,“ hovorí hrdá mama. „Chcem, aby mala dobrý život, aby vyštudovala a bola raz samostatná, na svojich vlastných nohách.“

Text: Frederika Halászová,
foto: Tomáš Halász

◆ Gitka Janovičová v teréne

V čom je chudoba Rómov v osadách iná?

Texty vytvorila organizácia Človek v ohrození, n.o.
Boli „Realizované s finančnou podporou Fondu na podporu kultúry národnostných menšín SR.“

**KULT
MINOR**
FOND NA PODPORU KULTÚRY NÁRODNOSTNÝCH MENŠÍN

Archívna fotografia RNL. Foto: J. Ferenc

„Generačná chudoba alebo tiež kultúra chudoby sa vzťahuje na ľudí, ktorí sú dlhodobo v kontexte okolitej populácie v podstandardnej pozícii. Sú chudobní a iný stav ani nepoznajú. Ak to trvá niekoľko generácií, tieto vzorce správania sa odovzdávajú ďalej z rodičov na deti ako kultúrne vzorce,“ hovorí antropológ Alexander Mušinka. Generačná chudoba rozhodne nie je problém špecifický pre vylúčené žijúcich slovenských Rómov, ale je to celosvetový fenomén, ktorý môžeme pozorovať napríklad na juhu USA či v Latinskej Amerike, ale aj na mnohých miestach v Európe.

Mušinka zdôrazňuje, že je veľký rozdiel medzi tým, či je chudoba rozptýlená medzi ostatnými zložkami populácie, alebo či je koncentrovaná na jednom mieste. Rómske osady sú príkladom tej druhej. A keďže u nás nemáme iné chudobné skupiny obyvateľstva, ktoré by žili koncentrovane v takomto type osídlení, spájame si ju výlučne s Rómami. Na základe dlhodobého života v generačnej chudobe však práve Rómovia žijúci v osadách zažívajú špecifickú sadu problémov, ktorá sa iným väčšinou ťažko vysvetľuje. „Poviem to na príklade z môjho detstva: vyrastali sme na sídlisku a spoločne sme sa po škole hrali deti z viacerých spoločenských vrstiev. Okolo piatej alebo šiestej sa začali otvárať okná a rodičia detí zo stredných vrstiev ich volali domov, čakal na ne olovrant a úlohy. Deti z nižších tried sa ostávali hrať a aj keď samy nepoužívali tieto prvky strednej triedy, akými sú špecifická strava, oblečenie, kultúra, či hodnotové veci, vedeli aspoň, že existujú. Keď sa neskôr dostali na miesto, kde existuje sociálna mobilita, dokázali sa na základe tejto znalosti rýchlo integrovať. Ak však skonzentrujete chudobu na jedno miesto, o piatej sa nijaké okná neotvoria a najchudobnejšie rómske deti tie impulzy nedostanú, nebudú ani len vedieť o ich existencii,“ vysvetľuje Mušinka.

Dopĺňa, že nie je pravdou, že vylúčené žijúci Rómovia nevedia hospodáriť s peniazmi, starať sa o deti alebo dodržiavať pravidlá hygieny. „Vedia to, ale podľa pravidiel spoločenskej triedy, v ktorej žijú. Tradične je v spoločnosti najširšie zastúpená stredná trieda a tým, že je nás najviac, máme pocit, že pravidlá, ktoré máme my, sú univerzálne a jediné správne. Ale vezmite si to z opačnej strany: keby ste niekomu z vyššej spoločenskej vrstvy než ste vy povedali, že máte doma ako rodina iba jednu kúpeľňu s jedným umývadlom a toaletou, bolo by to preňho rovnako neprijateľné ako pre vás život v osade,“ uvádza príklad. Preto pri odmietaní Rómov z osád v skutočnosti neodmietame rómsku komunitu, ale najnižšiu sociálnu vrstvu. Avšak kvôli tomu, že sú to u nás práve Rómovia, ktorí žijú v koncentrovaných chudobných osídleniach a vďaka dlhodobému historickému vývoju, ktorý Rómov segregoval a dával im nálepku neprispôsobivých občanov, si veľa ľudí spája spôsob života v osadách práve s ich etnicitou.

Možné cesty z generačnej chudoby

„Podľa môjho názoru štatutárny prvok číslo jeden u nás je bývanie. A práve na ten by sme sa mali zamerať. Vytvoriť reálny priestor, aby si tí ľudia mohli v prvom rade postaviť legálne štandardné domy strednej triedy. Znamená to tiež, že musia mať dostupné aj infraštruktúrne siete typické pre danú oblasť. U nás sú zásadné dve veci: elektrina a voda. Ak sa však bavíme o vode, podľa môjho názoru pre sociálne postavenie je zásadnejšie než prístup k pitnej vode mať kúpeľňu, kde sa môžete umyť. To, že ste si uvarili kávu z dažďovej vody nikoho nezaujíma. Ale ak zápachate, pretože ste sa nemali kde osprchovať, tak si to ľudia všimnú hneď,“ hovorí Alexander Mušinka o jednej možnosti, ako výrazne posunúť životný štandard vylúčené žijúcej komunity. Podobným spôsobom kedysi pomohol Rómom vo svojej obci starosta Spišského Hrhova Vladimír Ledecký.

Podstatným krokom podľa Alexandra Mušinku je tiež rozbiť sociálnu homogenitu a docieľiť, aby mali vylúčené žijúci Rómovia skúsenosť s inými sociálnymi vrstvami. To sa dá urobiť dvoma spôsobmi: môžeme ich presunúť do prostredia strednej triedy, ale ako ukazujú viaceré integračné snahy v priebehu posledných storočí, tento proces má veľa úskalí. „Počet ľudí, ktorých sa podarí integrovať, je výrazne nižší než počet ľudí, ktorí sa opätovne narodia do generačnej chudoby,“ vysvetľuje Mušinka. „A ak ste z jednej sociálnej vrstvy a začnete žiť v inej, chce to veľkú guráž,“ dopĺňa. „Podobne je to vo všetkých vrstvách. Koľko ľudí napríklad zo Slovenska, ktorí v 90. rokoch chodili za prácou do západnej Európy, tam aj reálne zostalo? Byť v tom čase z postsocialistického bloku a začať bývať v západnej Európe nebolo a nie je totiž také jednoduché.“

Na túto myšlienku nadväzuje aj Lenka Zápotocká, vedúca pre komunitnú prácu a vzdelávanie na oddelení Programov sociálnej integrácie Človeka v ohrození. „Ak očakávame zmenu od dospelých ľudí, povedzme tridsať a viacročných, ktorí sú zacyklení v nie-

čom, v čom vyrastali, nie je možné to chcieť zo dňa na deň.“ Zo života v osade nie je nikto šťastný, všetci si uvedomujú, že by chceli žiť lepšie, ale nevedia ako z toho von. Uvedomujú si, že majú málo peňazí, málo zručností, nízke sebavedomie. Málokto im dá príležitosť na to, aby ukázali, akí sú a bojovali proti predsudkom. V istej chvíli sú už takí slabí a unavení, že sa radšej vzdajú. Ostatní ich nemajú za nič, tak prečo by sa mali snažiť,“ popisuje scenár, ktorý je ešte stále vo vylúčených lokalitách pomerne častý.

Ďalšou možnosťou, ako postupne zlepšovať životné podmienky ľudí žijúcich v generačnej chudobe, je priniesť prvky strednej triedy k nim. Primárne je to vyššie zmienené lepšie bývanie, ale s tým sú úzko spojené aj rôzne impulzy vo forme komunitných aktivít, sociálneho, pracovného, finančného či individuálneho poradenstva. Ukazovať im nové podnety a iný spôsob života najprv z bezpečia ich komunity. O to sa dlhodobo snažíme pri práci s deťmi, ale aj dospelými aj v našich komunitných centrách.

Text: Jana Ondrušová

Alexander Mušinka. Foto: R. Čonka

Na legálnom bývaní pracujú v obci Bôrka

♦ Výstavba nových domov v obci Bôrka

Obec Bôrka sa nachádza v rožňavskom okrese. Je tam početná rómska komunita, ktorá žije na troch miestach v obci. Aj v Bôrke si vzali príklad z obcí, kde riešia situáciu s bývaním svojpomocnou výstavbou, ktorú už úspešne realizovali napríklad v obci Rankovce. Najväčším plusom Projektu DOM.ov je, že rodina si môže sama vlastnými silami a prostriedkami postaviť svoje legálne bývanie. Tak ako pri všetkých projektoch je potrebná ochota samosprávy.

„Už dlhšie sme hľadali spôsob, ako by si sami občania mohli postaviť svoje domy, aby boli ich majiteľmi,“ vraví starosta obce Vojtech Ičo. Keď sa dopyčul, že organizácia Projekt DOM.ov podporuje svojpomocnú výstavbu ako napríklad v Rankovciach, bol sa tam viackrát pozrieť a následne vďaka spolupráci s touto neziskovou organizáciou sa aj v ich obci realizuje tento projekt. Starosta vraví, že prvotný záujem bol obrovský, ale keď sa upresnili kritériá, záujem opadol. Ľudia si museli uvedomiť, že to nebude hneď zo dňa na deň, a budú musieť splniť niektoré podmienky. „Tým pádom bol počet redukovaný na menší, ale chvalabohu, máme účastníkov.“ Aby sa začala výstavba, musia mať stavebníci pozemky. Tých v obci nemajú dostatok, veď ako vraví starosta Vojtech Ičo, kvôli nedostatku stavebných parciel veľa mladých rodín odišlo z obce. „Mali sme k dispozícii šesť pozemkov a zatiaľ sme odpredali tri, na ktorých sa už realizuje výstavba domov. Momentálne máme v príprave ďalšie tri. Verím, že už v budúcom roku aj tam začneme s realizáciou výstavby.“

Po prípravných prácach začali 18. septembra stavať. „Môžem povedať, že som veľmi príjemne prekvapený. Do konca októbra sa stihli vykopať základy, ktoré vybetónovali, vymurovali a umiestnili základnú platňu. Je to veľmi veľký a pekný výkon našich ľudí. Ja som s nimi veľmi spokojný,“ povedal starosta obce. „Odhadujeme, že v priebehu dvanástich

mesiacov by mala byť výstavba ukončená. Snažíme sa. Keď nám počasie vydrží a budeme mať dostatok stavebného materiálu, tak aj múry by sme chceli postaviť, kým nepríde zima. Samozrejme, celý projekt by mal byť v priebehu dvanástich mesiacov realizovaný. Dúfam, že sa to podarí,“ dodal.

Podľa Vojtecha Iča je to obrovská šanca a príležitosť a on sám by to odporučil všetkým, ktorí nemajú svoje vlastné bývanie. Vie, že to nie je ľahké, lebo proces môže trvať aj štyri roky, kým si ľudia nasporia peniaze, kým sa vysporiadajú pozemky, plány. Ale je to reálne, že sa dá získať samostatný dom vlastnou prácou. Podľa slov starostu je projekt veľmi prospešný a výhodný pre komunitu.

Jedným z budúcich vlastníkov domu je pán Aladár, ktorý v obci býva už šesťnásť rokov. „Zatiaľ nemám svoje vlastné bývanie. Bývame u svokry, máme iba dve izby a chodbu, čo nie je veľmi dobré. Máme šesť detí a potrebujeme svoje vlastné bývanie,“ hovorí. Keď sa od starostu dozvedel, že je možnosť postaviť si vlastný dom, bez dlhého premýšľania išiel do toho. Aj on priznáva počiatočné problémy: musel sa oddlžiť, vyhlásil osobný bankrot a až následne si kúpil stavebný pozemok. Potom požiadal banku o úver. „Nebolo to zo dňa na deň, no oplátilo sa. Predtým, než nám schválili úver, sme rok sporili. Na stavbe robíme my sami, navzájom si pomáhame,“ spresnil. Na nový dom sa už teraz spolu so svojou početnou rodinou teší. „V dome budeme mať dve izby, kuchyňu a kúpeľňu. Budeme mať viac miesta ako máme v súčasnosti, a po čase si môžeme urobiť prístavbu. Kto nemá svoje bývanie a má možnosť ísť do tohto projektu, nech neváha,“ plánuje pán Aladár.

Patrik žije s manželkou a dieťaťom u svokrovcov, majú tam iba jednu izbu. „Keď som sa dozvedel o tomto projekte, navštívil som starostu a zapísal som sa,“ informoval nás. Peniaze na pozemok si nasporil sám a v banke nemal prob-

♦ Roman Gorol počas rozhovoru so stavebníkom z obce Bôrka

lém s úverom. Starosta s koordinátorom pomohli vybaviť papiere projektu DOM.ov. A ako hodnotí svoju účasť v projekte? „V našom dome sa nám bude žiť lepšie, budeme mať svoj dom, svoj dvor, určite sa nám zlepší život. Tento rok sme začali s výstavbou traja a budúci rok pribudnú ďalší traja. Každého, kto má takú šancu ako my, vyzývam, nech sa zapojí do tohto projektu, oplatí sa to,“ vyzval Patrik.

Soňa je matka troch detí, ktorá sa o ne stará sama. „Aj ja si staviam svoj dom. Keď som sa dozvedela o projekte, povedala som si, že to skúsím. Spočiatku som si veľmi neverila, no teraz, keď už vidím základy, som veľmi šťastná, že som do toho išla,“ hovorí o svojom vstupe do projektu. Teraz býva u otca aj so svojimi deťmi a spolu s nimi tam býva aj jej sestra. „Najprv sme potrebovali stavebný pozemok, ktorý sme si odkúpili od obce. Museli sme si nasporiť peniaze a našťastie ostatné veci vybavovali starosta obce a koordinátor z projektu DOM.ov,“ dopĺňa.

Po začatí pandémie mala obavy, či projekt nepadne. „Celý proces sa kvôli pandémie spomalil, ale po skončení druhej vlny sa všetko urýchlilo a mohli sme začať s výstavbou. Do decembra by mala byť stavba pod strechou, ale to záleží hlavne od počasia,“ ukazuje ešte na jeseň pani Soňa.

Za najväčší benefit nového domu považuje to, že budú mať viac izieb, čo bude lepšie hlavne pre deti, lebo sa už budú môcť nerušene učiť vo svojej izbe. „Ja som sa bola pozrieť v Rankovciach, kde si Rómovia postavili takéto domy a vďaka tomuto projektu majú vystavanú celú jednu ulicu. Veľmi sa mi tam páčilo,“ prezradila. A čo by povedala ostatným, ktorí takisto riešia problém s bývaním? „Ja by som každému odporučila tento projekt, lebo sa im zlepší život, deti sa budú môcť lepšie učiť a všetci sa budeme cítiť lepšie, keď budeme bývať vo svojom legálnom dome,“ dodala Soňa.

Text: Roman Gorol, foto: T. Sivák

♦ Svojpomocná výstavba vďaka Projektu DOM.ov sa realizuje aj v Kecerovciach

Výtvarný talent Jozef Gorol: Vychádzam z potreby ukázať rómsky spôsob života v pozitívnom zmysle

Jozef Gorol z obce Hlinné sa v roku 2021 venoval malbe obrazov, ktoré zachytávajú rómsku kultúru v jej rozmanitosti a kráse. Zdrojom inšpirácie pre vznik obrazov boli momenty zo života Rómov a pozorovanie ich kultúry, tradícií či zvykov. Inšpiráciou pre vznik malieb sú lokality z východného Slovenska. Obrazy boli komponované technikou dojmu (impresie). Výtvarné diela, ktoré vznikajú metódou impresie zachytávajú živý obraz dotvorený o autorov prienik do metafyzického priestoru komunity – teda do poznania komunity. Každá rómska komunita má svoje špecifiká a ako hovorí Jozef Gorol, jeho cieľom bolo zachytiť tieto špecifiká v podobe obrazov. Autorove malby na plátno finančne podporil Fond na podporu kultúry národnostných menšín v roku 2021.

Odmalička vynikal tým, že vedel pekne kresliť. Jeho talent objavili v občianskom združení Divé maky, kde sa ako trinásťročný zapojil do konkurzu. V tom čase blúdali nové talenty a Jozef bol vybraný ako budobný a výtvarný talent. „Začal sa rozvíjať môj budobný aj výtvarný talent. Chodil som do Základnej umeleckej školy vo Vranove nad Topľou, kde som študoval výtvarný odbor. Taktiež som pravidelne cez prázdniny navštevoval letnú akadémiu v Bratislave, kde som sa mohol maľovaniu venovať naplno. Počas školského roka sa konali víkendové workshopy na západnom, ale aj východnom Slovensku,“ hovorí Jozef Gorol.

Od učenia sa je k sebarealizácii a zhmotneniu talentu veľký krok, ktorý je znakom osobnostného posunu a dospelosti. Čo vás motivovalo k tomu, aby ste ukázali váš maliarsky talent?

Viedla ma túžba ukázať rómsku komunitu v inom svetle. Denne počúvam z médií negatívne veci smerom k našej komunite. Ja však vidím najmä veľa dobrých vecí a rozhodol som sa na to poukázať svojimi obrazmi. Existuje veľa rôznych záznamov zo života Rómov, ale takýchto umeleckých je málo. Prišlo mi ako veľmi užitočné namaľovať tieto diela. Mojm cieľom je, aby spoločnosť prostredníctvom umenia vnímala život rómskej národnostnej menšiny v pozitívnom zmysle.

Vaše diela sú ukážkou rómskej kultúry, spôsobu života Rómov. Ako by ste ich opísali?

Obsahom mojich obrazov je kultúra a život Rómov na východnom Slovensku v regióne Vranov nad Topľou. Snažil som sa zachytiť, ako vlastne naozaj aktuálne Rómovia žijú, čím sú špecifickí a významní sami sebe, ale aj pre spoločnosť. Niektoré témy mojich obrazov siahajú aj do histórie, avšak odraz týchto vecí vidíme dodnes.

Aké posolstvo by mali vaše obrazy prieniesť? V čom sú vaše obrazy výnimočné?

Vzniknuté obrazy majú významné poslanie – zachytenie rómskeho spôsobu života, Rómov v podobe obrazov formou impresie. Cieľovou skupinou je preto každý od detí po najstaršiu generáciu bez ohľadu na vek či národnosť. Ich hlavným poslanstvom je, aby umožnili poznanie našej kultúry, aby táto kultúra bola zachytená pre budúce generácie a aby bola spoločnosťou poznaná. Zároveň je dôležité, aby sa prostredníctvom umenia rúcali v spoločnosti bariéry spôsobené nepoznaním sa. Taktiež obrazy sa môžu stať kultúrnym dedičstvom Rómov

pre ďalšie generácie. Vychádzam z potreby ukázať rómsky spôsob života v pozitívnom zmysle – ukázať podoby jeho krásy a inšpiratívneho prínosu pre spoločnosť.

Tematické zobrazenie kultúry a života Rómov v podobe obrazov na Slovensku nie je zaužívané. Stretávame sa s fotografickým umením, avšak to výtvarné ako keby vykúkal z rožka ešte len v tomto období.

Áno, doteraz bola dokumentovaná rómska kultúra prevažne v podobe fotografií. Obrazy takého typu na Slovensku ešte neexistujú. Nové zobrazenie takýchto tém bude vo výtvarnom umení novinkou. Mojou ideou je zachytenie živej kultúry Rómov v podobe obrazov a dotvorenie obrazov o vlastné videnie tejto kultúry, z ktorej ja sám pochádzam.

Akým spôsobom vznikali vaše diela?

Moje obrazy vznikali ako dlhodobý proces pozorovania spôsobu života a jeho prejavov v cieľovej skupine obyvateľov, t. j. Rómov. Ako prvá fáza produkcie vznikali skice, následne boli tieto skice prenesené na plátno.

Aké techniky ste použili?

Maľujem akrylovými farbami na plátno. Keďže sa mi vždy páčil impresionizmus, tak som šťastí použil tento štýl. Pri maľovaní však najviac ide o to, ako to maliar cíti a v tom sa odrážajú ťahy štetcov.

Aké špecifiká sú spojené so zachytením živej rómskej kultúry v obrazoch?

Práve rozmanitosť, zachytenie jestvujúceho stavu a dotvorenie tohto stavu o vlastné videnie je možné dosiahnuť metódou impresie, ku ktorej ma inšpirovali Vincent van Gogh či Claude Monet svojimi obrazmi. Impresiu som si vybral aj preto, lebo „najpravdivejší je obraz okamihu, ktorý zanecháva v nás najsilnejší dojem“, čiže impresiu.

Pohľad výtvarníčky

Do rúk sa mi dostali obrazy Jozefa Gorola, v ktorých z môjho pohľadu nachádzam podobnosť obrazov s Paulom Gauguinom a jeho postimpresionistickou tvorbou. Tieto obrazy sú istou formou štylizácie, plné farieb, no aj napriek tomu nevyvolávajú pocit nepokoja. Práve naopak, pôsobia jemným dojmom. Je to spôsobené rukopisom malby. Tento rukopis je uhladený, jemný, citlivý. Pri použití farieb autor do istej miery hyperbolizoval, takže farebnosť na obrazoch nie je úplne reálna, na niektorých miestach pôsobi až surovo, čo by sa dalo zmierniť miešaním viacerých farieb. Tematické zobrazenie vychádza z reálneho pohľadu na svet a jeho okolie, doplnené o farebnú škálu videnia tohto sveta autorom.

Radka Riňaková Repková

Aké je vaše civilné povolanie? Čomu sa venujete?

Pracujem v Základnej škole Soľ ako pedagogický asistent na druhom stupni. Venujem sa zdravotne znevýhodneným žiakom. Mám na starosti dvoch žiakov siedmeho ročníka, ktorí majú iné osnovy ako ich spolužiaci. Každému z nich sa venujem individuálne. Je to dosť náročné, no keď u nich vidím pokrok, motivuje ma to pracovať ďalej. Pri tejto práci človek zažije každý deň niečo iné, veľa driny, ale aj závažných situácií. Zároveň študujem externe na Pedagogickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove.

Ako trávite voľný čas?

Maľovaním, aj keď skôr by som povedal, že kreslením ceruzkou. Veľmi často len tak čmáram a takto niekedy vznikne dobrá skica a samotný nápad na nejaký obraz. Okrem toho sa venujem aj hudbe, konkrétne hre na gitare. Fungujem v kapele s názvom GPS, s ktorou hrávame koncerty po celom Slovensku aj v zahraničí. Podarilo sa nám v minulosti nahráť jeden album a plánujeme ďalšie. Nedá mi nespomenúť, že som študoval na strednej škole elektro-

technickej, takže mám veľmi rád technické hračky a celkovo svet IT, preto priznávam, že aj pri počítači trávim veľa času. Medzi moje ďalšie záľuby patrí šport a príroda. Beh či prechádzka v prírode je spôsob, akým relaxujem a reflektujem. Považujem to za skvelú očistu a zbieram takto aj skvelé podnety.

Aké sú vaše plány do budúcnosti?

Chcel by som sa maľovaniu venovať aj naďalej. Je to časovo náročná vec avšak verím, že to nie je posledný projekt, ktorý sa mi podarilo uskutočniť. Chcem namaľovať ďalšie obrazy k podobnej téme a možno zrealizovať aj výstavu.

Aký odkaz by ste odovzdali čitateľom Romano nevo lil?

Aby rozvíjali svoje talenty a robili to, čo ich baví. Nech sa viac venujú umeniu a idú za svojimi snami.

Jozefovi Gorolovi ďakujeme za rozhovor a želáme veľa úspechov v pracovnom aj osobnom živote.

Text: Jana Gáborová Kroková,
foto: archív JG

Konferencia FEANTSA o ukončovaní bezdomovectva prvýkrát na Slovensku

♦ V úvode konferencie privítali účastníkov z celej Európy (zľava) minister Milan Krajniak, predseda FEANTSA Kjell Larsson a primátor Bratislavy Matúš Vallo.

Bratislava 5. novembra 2021 (RNE) V Starej tržnici hlavného mesta sa 5. novembra stretlo 170 odborníkov na problematiku bezdomovectva z celej Európy – akademikov, tvorcov lokálnych a národných politík, poskytovateľov pomoci z neziskového sektora, sociálnych pracovníkov obcí aj predajcov pouličného časopisu so skúsenosťou života na ulici. Stovka účastníkov sa pripojila aj v online prostredí. Medzinárodnú konferenciu FEANTSA Policy Conference 2021 zorganizovala Európska sieť národných organizácií na riešenie bezdomovectva (FEANTSA), ktorá združuje 140 organizácií v Európe.

„12, 2 % ľudí v Slovenskej republike je ohrozených chudobou, pričom zadlženosť je častým dôvodom straty bývania,“ uviedol v otváracom príhovore minister Milan Krajniak. Bezdomovectvo je pre Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny SR podľa slov Milana Krajniaka častou témou. Počas pandémie koronavírusu pripravilo ministerstvo poradenské služby pre ľudí ohrozených stratou bývania, zvýšilo príspevok na jedno miesto v nocľahárňach zo 150 na 250 eur a s Inštitútom pre výskum práce a rodiny spracovalo Konceptiu riešenia bezdomovectva na Slovensku. V roku 2021 vyhlásilo ministerstvo dopytovú výzvu Dostupné bývanie s prvkami housing first z operačného programu Ľudské zdroje, prioritná os 4 Sociálne začlenenie.

Housing first je overená metóda pomoci ľuďom ohrozeným stratou bývania alebo ľuďom bez domova pri hľadaní bývania. Anglický výraz na Slovensku prekladáme rôzne – *bývanie ako prvé* alebo *riešenie bývania ako prvý krok*. Myšlienka je postavená na potrebe každého jedinca bývať v bezpečí a súkromí. Od uspokojenia tejto potreby sa odvíja jeho schopnosť začleniť sa do spoločnosti. Nutnou podmienkou je na druhej strane existencia bytov s cenovo dostupným nekomerčným nájomným a sociálne sprevádzanie, aby si klient bývanie udržal. Spoločný záujem klienta a sociálnych pracovníkov zaznamenal viac ako 90-percentný úspech vo viacerých európskych štátoch aj v USA.

„Konferencia ponúka jedinečnú príležitosť inšpirovať sa skúsenosťami odborníkov z celej Európy a zoznámiť sa s najúspešnejšími projektmi. Bezdomovectvo je možné ukončovať aj u nás na Slovensku. Potrebujeme na to len odvahu hľadať iné riešenia, na aké sme boli doteraz zvyknutí. Iba polievky a zimné nocľahárne nestačia. V rámci systémových riešení je nevyhnutné výrazne zvýšiť príspevok na bývanie a sprístupniť ho širšej skupine ľudí. Je jedným z kľúčových nástrojov na ukončenie bezdomovectva – spolu s nájomnými bytmi a podpornou službou priamo

♦ Alan Levan z nízkoprahovej kancelárie v Hlohovci a Eva Račická, historicky prvá predajkyňa pouličného časopisu Nota Bene, ktorá dnes už býva v cenovo dostupnom prenájomnom byte.

v bývaní,“ uviedla Nina Beňová, spoluorganizátorka konferencie zo združenia Proti prúdu na webovej stránke organizácie www.notabene.sk.

Zúčastnil sa aj študent Vysoké školy sv. Alžbety Alan Levan z Hlohovca, ktorý poskytuje sociálne služby a pomoc odkázaným občanom v nízkoprahovej kancelárii mestského úradu. „Tri najpočetnejšie cieľové skupiny, s ktorými pracujeme je rómska komunita olaských Rómov, ktorí sídlia v centre mesta a zároveň sú exkludovaní od centra a bývajú dosť separátne. V druhom rade sú tam ľudia, ktorí sa ocitajú v krízovej situácii v rôznych ubytovniach – mnohopočetné rodiny bývajú v malej miestnosti a spoločne zdieľajú toaletu a sprchy s ďalšími desiatimi bytovými jednotkami, ktoré sú plné ľudí. Je to niečo ako internátne bývanie, kde sa na jednej chodbe nachádza desať bytov. A v neposlednom rade sú našou cieľovou skupinou ľudia bez domova,“ uviedol Alan Levan.

Rôzne krajiny čelia v tejto oblasti rôznym výzvam – v čase pandémie koronavírusu museli prijať operatívne opatrenia. Naprieč Európou sa začali využívať hostely pre ľudí

prespávajúcich na ulici, pričom pre nich vytvorili také hygienické podmienky, aby nespali v zdieľaných priestoroch. Holandsko má až tretinu bytového fondu určenú na sociálne bývanie, vďaka čomu sa zvýšila podpora housing first a znížil počet ľudí bez domova. Na druhej strane má krajina problém s migrantmi z východnej Európy, ktorí často končia na ulici. V Anglicku boli ľudia bez domova počas covidu ubytovaní v hoteloch a neskôr mnohí dostali cenovo dostupné nájomné byty na princípoch housing first. Fínsko postavilo svoju stratégiu ukončovania bezdomovectva na efektívnych politikách. Ukázalo sa, že tam, kde stratégie existujú, dosiahlo sa zníženie počtu ľudí ohrozených stratou bývania či ľudí bez domova.

„Bezdomovectvo bolo počas covidu vnímané ako otázka ohrozenia verejného zdravia a nie ako problém bývania,“ uviedol Nicholas Pleace z Európskeho observatória pre bezdomovectvo. Aj preto sa počas pandémie mierne zlepšili životné podmienky ľudí bez domova. Zdravotné ohrozenie zmobilizovalo samosprávy miest a obcí, mimovládne organizácie aj verejnosť k tomu, aby pomohli prespávajúcim na ulici prijatím špecifických opatrení a finančnými príspevkami. Avšak dočasné riešenia nikdy neboli dlhodobou udržateľnou.

Členské štáty Európskej únie podpísali Lisabonskú stratégiu, ktorá si dáva za cieľ ukončenie bezdomovectva do roku 2030. Tento politický záväzok zatiaľ nemá oporu v spoločnej európskej stratégii. Jedným z odporúčaní expertov je preto vytvorenie konverzného programu ako súčasť celkového cieľa ukončiť bezdomovectvo, ktorý bude dizajnovaný s realistickým rozpočtom a východiskovým bodom budú potreby a očakávania klientov. Nutné je vytvoriť primeraný výber užívateľov bývania, poskytnúť im dostupné nájomné s istotou držby (nie v horizonte mesiacov, ale rokov) či zabezpečiť kvalitu vytvoreného bývania. Z hľadiska dlhodobých cieľov je potrebné spolupracovať so širokou sieťou zainteresovaných strán.

Medzinárodná konferencia FEANTSA Policy Conference 2021 sa konala pod záštitou prezidentky Zuzany Čaputovej a v spolupráci so slovenským občianskym združením Proti prúdu, ktoré vydáva pouličný časopis Nota Bene. Jeho predaj umožňuje ľuďom bez domova získať prostriedky na zaplatenie bývania v nocľahárňach, ubytovniach a dnes už aj v cenovo dostupných nájomných bytoch. Počas pandémie pomáha združenie predajcom časopisu finančnými príspevkami a potravinovými balíčkami podľa individuálnych potrieb.

Text a foto: Ingrid Ďurinová

Sar trinvar denašlóm le Meribneske

◆ Foto: www.pixabay.com

Avri sitinel nasiđarutno majovo kham, šunav pachota vaš elšine čerešňakere luluda, jekhlaveste, e idila sar čindi filmostar. Bešav pre dvorica the tatárav mange peskero dukhado teštos. Prekal paluno vacht mange varesar šil the na džanav man te tatárel, the sikhavav miro muj le khameske the mukhav man te laskinel leskere sitišagoha. Zaphandava o jakha the pasijaha mange lav bari zor. Akor ča miri pasija prečhinela čhavorikaňi vika the asaben. Phundravav o jakha the dikhav peskere pravnučati sar pes pherasalon ke amende pre dvorica. „Papu, poporo, av amneca pes te bavinel.“ Cirdel man vaš vasteste miro pravnukos, navlarde les pal mande. Asav pre leste, hlaskinav les balendar. „Janku miro, kaj me pes šaj tumenca bavinav! Sem aňi te bešel na birinav,“ zaasadom the rozchasadom man.

Tel Jankuskeri khak sas e labda, ilom la andro vast the čidom but učas. Jekh vesteha la naužardones the chudnom the diňom la leske. O muršoro pre mande ašardones dikhelas the asalas. „Dža tut te bavinel le aver čhavenca pro ihrisko pal khereste. Palis, kana mange odmukhava, avava te dikhel pre tumende.“ O čhave bare krikoha denašle the me kamlom mek jekhvar pes te thovel andro khameskero landaripen, ale chasaben man but dukhľarelas, the oda man dukhľarel imar but berša. But baro dukhiben tel dumoskere šuffici mange livinelas dži o šero. O doktora mange phende, hoj man hin bukengeri rakovina the prekal ajso nasvalipen, hoj vaš mire berša imar našti keren nič. Adadives len nane problemas tumenge te phenel, hoj tumare divesa imar hine rachimen. Phenena oda avka, sar te bi tumenge phende, hoj tajsa dela brišind. Lokes phendo oda avka the tumen oleha musaj te jekhetaňarel. Dine mange but praški pedal dukhibnaskero lokisalipen the sas oda pedal lende rozgindo. Na, na phukavav man, me som phuro, but phuro, dodžidžilom man but berša, buter sar te bi kamas.

Prekal palune čhona šunav, sar pašal mande phirel Meriben. Avela ke mande, predikhela man the phenela mange. „Mek na avľa tiro vacht, Janku. Mek na, ale me man visarava.“ Dikhav les sar kali chmara, so urnisafol pašal miro pašalipen. Akor šunav oda šilipen the thuvibnaskero khandipen, so šaj presikhavel ča Meriben. Ale me som pre oda, hov hino pašal mande zvikuňimen the na darav agorestar. Le smirpneha mange phundravav miro caklos, kaj man mindig hin miri lači thardi mol the cindarav peske laha miro kirlo the o vodi. Devleskero kham, kaj baronas ola khilava mange prekal calo teštos rozthovel tatipnaha, so man pedal ajsi sikrica tatárel. The pale hazdava o caklos pedal

sastáripen, the akanakes pijav le Meribneha the avka phenav leske: Akor avka pre miro sastipen the miro vodi, so sthovav le Devloreske.

Trinvar denašlóm le Meribneske, šartovar imar na denaškerava, imar man na marava vaš dživipen sar akor, kana somas terno the kamlom kavka bares te dživel. Peskero dživipen predžidžilom mištes, hin man čhave, the len hin peskere čhave the avren dojekhvar ena aver čhave. The avka prekheleha, bo me dživava prekal peskere čhave, andre lengere jile the leperibena“. O Meriben bešelas paš mande pro stolkos. Iľa pre peste parsuma vaš terňi čaj – sas la parno muj the šilale jakha pherdarde le kalipneha. Asanda pre mande the phenda: „Mange šoha niko na denašela, aňi tu na!“

„Akor, kana sas mariben, kana zorisaluvehas opral luma-te the murdarehas le manušen pal milijonenca, tuke denašlom. Leperes, sar tuke denašlom elšines?“ dikhľom peskera seraha the o Meriben akanakes bešelas paš mande the sas les slugadiskeri parsuma le uniformaha SS. Pale pilom the leperavas.

Sas elšinestar vaš decembroste beršeste 1944, avri imar delas jiv the the sas but baro šil. Pal oda so o fašista ispidne le povstalcen andro veša, amen savoren khere sas but baro dar olestar, so avela. Rachinas o divesa, kana pes e Lofi armada premarela prekal Karpatende dži ke amende andre Slovakija. Ale o mariben džalas but polokes. O Němci džanenas, hoj ada mariben imar prekhelde, ale sas bares ašarde the fanatikane, aj peske oda priznajinenas. Olestar buteder pes kamenas te visarel ča ajse manušenge. The amen pen dodžandam, hoj andre buter gavende kerenas raziji, murdarde the odcirdle but manušen the tharde cala gava. Ale amen penge oda na kamas te domukhel, kana sar džanahas, hoj andro amaro gav hine murša, so pen zathode le partizanenca vaj lenge šegitinenas. Sas imar nasig rataha, kana ke amende avľa o kakus Jozef the duj partizana. Kamle pes te tatárel the vareso te chal. O kakus ačhila khere the ola duj partizana gele pale andro veša. Sig tosara avle ke amende o Němci the gardisti. Amen bešahas maškar o gaveste.

Savore muršen andal amari fajta, so sas phureder dešuštar beršende odcirdle avri anglal khera. Terđuvahas odoj the izdrahas daratar the šilestar, e daj the aver džuvľija amenge sig ande o gereki, dohanos vaj kotor maro. Terđuvahas odoj dešušov murša, savore Roma, so pes na sikhavelas nič lačhes. Amen džanahas, hoj vareko musaj dikhel le kakus Jozefos the phenda pre amenda. O romňija amari fa-

melijatar rovenas. Andal calo gav avle savore the dikhenas, sar amen le livindonenca traden andro baro motoriste.

Palis amen čhide avri the zarinde andre thanutňi sinagoga. Dikhas pro oblaki the fali the šunas le duchos andal ada than, kaj pen čhorenas imatkozipena andro jekheste baro prudos, so dromarelas ko amaro Del. Akanakes sas o fali čitrimen le hakovo kerestencia, dikhľom thuvľipena pro fali pal labardo oltaris. Pašľuvas andro šilipen pre phuv the izdrahas šilestar. Leperav, sar man miro dad chudelas pal phikende the kamľas man te tatárel, cichones amenge vakerahas, hoj savoro mištes doperela. Tosara amen jekheta-nes le avrenca manušenca, so len thovavenas, hoj kerenas le partizanenca tradle pro hlavno drom, pro men amenge dine kartoňiko tabulka le irišagoha Sonderbehandlung. Akor na džanavas, so oda cajchinel: avresavo zaterďipen. Džahas pindral buter sar biš kilometri the avľam andro thamutno foros, kaj amen zarinde andro thanutno zamkoste. Andre šilale telfhuvakere sklepi la bari daraha užarahas so amenca ela. O dad, kaki the strična phrala, savore adaj samas.

Savore maškar amende penge dodičam ufnosťa the e zor savoro te likerel avri. Palis amen tradle avri pro baro placos. Šunas man maškar ola turňi the sochi pro placoste sar andre varesavi paramisi. Ale but sig man andal suňiben cirdľa avri baro esesakengero vičiňiben the rikonengeri vika, so pre amende la choľaha brechinenas. Šunas pro vast rikoneskero cindaripen, so pre man kamelas te chučel the o esesakos les ča bari zoraha likerelas pre šparga. Dikhľom la seratar, terđuvav andre jekh reda. Jekh esesakos phirkerelas paš amende the e reda čindľa pre duje jepaša. Andre jekh sas calo amari famelija the manuša andal bari židakeri grupa, so denašle andal deportaciji the garuvkernas pes pro gava, lazi vaj andro veša. Terđonas odoj the partizana, vajkeci lendar sas dukhade, aver sas cajchimen, kana len mučinenas. Sas odoj bari balamuta the rikonengero bašňipen sas but hangosno. Akor man miro dad ispidňa andre aver grupa. Leskero dikhiben bijo lavendar mange phenda: „Dža, av zaarakhado choča tu!“

Šoha pre oda dikhiben na bisterava.

Pale činoro pilom the dikhľom pašal peste. O Meriben odoj bešelas andre esesakri parsuma. Akanakes mange pela pre godi, hoj les hin ajso esesakoskero muj, so amen jepašarelas. Oda sas jov, so rozginelas pal džživpnaste the meribnaste. Godisafilom dži akor, kana man dodžandom, hoj calo miri famelija ligende dži meriben. Anglunes len chasňarde pedal butipen – pro thamutno urados čerinenas

o oblaki. Palis len sig tosara tradne pro židovsko temetovos, kaj len murdarde. Dukhipen andro miro andripen, aj si chavibnaskeri the mosardi, man pale chudña andre aj si jekhutni mandra. „Akor tuke denašlom elšines the o danda tuke pele ča avka,“ asandom man the dikhas pro Meriben, saveha muj sas bičaladuno. Zaarakhađa man miro lačo dad, leskero rozgñipen visardā miro dživipen.

Pal duje đivesa tradne pindral calo amari grupa andal zamkoste, gelam vajkeci kilometri prekal štrekate. Imar dural dikhlam baro krateris, so rozmarda la štreka. Vakerdones oda sas visardi partizanengeri akcija. Odoj man skamaratindom jekhe terne muršeha. Oda sas slugadiš, so pes pridiña ko hazdñipen. La žalaha mange phendā, hoj calo grupa, the mira famelijaha, murdarde the ada užarel the pre amende, vašoda musaj te denašel. The pre aver đives avlam pale pre ada than, bo rozmardipen sas but baro. Akanakes amen vartinenas o gardista. Němci odoj na sas. Dikhlam pre peste, kopalinas the polokes amen tradñam durededer le gardistendar: „The tumen kaj džan, čhvale?“ la daraha ačhilam sar o bara, našti phendām aňi dojekh lav. „Kamas te zaarakhavel, the akor džanes, kaj džas,“ phendā leske miro kamartos. „Džanes, hoj amen o Němci murdarena, nane amen šajutñipen. Kames aj tut pre oda hin doš?“ dikhas pre leste the užaras, so phenela. Kikidelas o livind, kikidelas vušta, scirdlo čekat, sar te bi peha korkoreha pes marelās. „The so me, amaleja? Gondolines, hoj man o Němci ašarena?“ odphendā gardistas. „De amenge šajipen, palis oda hlasineha! Andre adi balamuta pes duj džene lokes našavena.“

„Kereha lačo ačhiben. O Rusi aven sig the kana tut hin sasti godi, avka kereha the na zaarakheha ča amen, afe the pes korkore. Kana avenoa o Rusi the kamena tut te trestinel, bo jekhetanes bufarehas le fašistenca, phenela lenge duje muršengere nava, so lenge šegitindal te denašel.“ Sikrica pre amende dikhelas, palis le livindoha čalađa, aj džas. „Denašen! Sidāren the garuven tumen andro veš the akor mi tumenge o Devla šegitineli! Hin tumen šajutnes duj ora, kana e buti agorisafola the ginena le bertenošēn. But bacht, savoren amenge les but kampela!“ visardā pes amendar the odgefa. Polokes prechučilam hedos the denašas andro pašutno veš. Šilalo luftos mange čhingerelas buke, imar na birinas. Pre sikrica zaačilam avka phares phurdlamas. Pēla pre amende decembroskeri cma. Kamaratos slugadiš mange phendā kaj sam the kaj hino miro gav. Phendom leske, hoj kamav te džal khere. Skikidñam amen the jepašardam. Durededer džas odoj, kaj mange o slugadiš sikhada. Na birinas, somas bokhalo, sas man šil. Ča le vodaha prethovkeras jekh pindro vaš avreste.

Gondolinas pal mira famelijatar, mire lačo dadeste, kakende, strična phralende. But rudlom the apsa mange marchosalonas pro čhama. Bizorakero man dochudñom andro gaveste, kaj dživelas miri bibi, la dakeri pheñ. Našti buter užaras the imar tosara gelom andre bibakeri kuchña andal khereskero paluno vudar. E bibi le peskere romeha maj odpele, sar te bi dikhle le duchos. Sas man marchomen cholov the kamašli the gerekos sas calo leguno. Odpefom pre phuv the našadom peskero godipen.

Kana uštilom, pašluvas andro vašos učhardo la duchnaha. E bibi mange diña zapakimen tato bar ko pindrege. Diña mange čaroro le tati zuminaha. Pijavas e zumin the cichones lake phenas, so pes ke amende ačhila. Prekal calo vacht rovelas the hlaskinelas pal balendar. Pal trin đivesa imar mange sas feder, terno teštos sig sastārela. Somas andro kher, ñikhaj našti gelomas. E bibi peskere romeha avle pal mande. „Janku, andro gav pes vakerel, hoj o Němci phirkeren! Musaj aj oddžas adarik, bo amen savoren murdarena!“ phendā mange bibakero rom the skikidña mange o vast. Diña mange o gonoro, kaj sas chaviben, paňi, dohanos the šablíki. „Tu musaj te denašel ko partizana,“ dothoda the ifa caklos la thardi mofaha. Čhida, the piľam pre oda, aj amen savore pal maribnaste zgefaha savore džide.

Anglal oda, sar avla opre o kham, odgefom gavestar. Sas anglal Karačoňa, kamlom mek te dikhel la da the te phenel lake, so pes ačhila le dadeha. Pal vajkeci kilometri man dochudñom andro but baro veš, našti gelomas pal vešune dromorenca the vašoda phiravas chocsar. Akor šundom andro baro duripen varesave hangi the rikonengero bašñipen. Šundom ñemcika hangosna hangi the vika. Pašlilom andro jiveste the andre dur dikhlom slugadengeri grupa vaš SS the le gardisten. „Pale odoj salas!“ dikhlom pro Meriben, urdo andro esesakeri uniforma. Cirdlom man ke leň the polokes čalavas paňaha tel prudoste andal esesaka. O paňi sas leguno, o pindre mange marchosalonas the na šunas len. Afe džanas, hoj kana bi ačhuvas, merava, the avka kamlom te dživel! Denašas le paňeha, aj o rikone na zašunen miri pachota. Na džanav, sar gindardones avka denašas. Šunas pal mande rikonengero bašñipen. Gondolinas, hoj imar ela agor savoreste, afe bašñipen zachudña te jel dural. O fašisti gele aver dromeha.

Talam, na rodenas ča man, akor andro veša pes garuvkerenas the partizana the Žida. The akor odgefom andal leň the denašas ko hedā, pal save sas miro gav. „Akor tuke duj-

tovar denašlom,“ dikhlom pro Meriben, so pes ča avka kerehas, hoj pes la ada na čalavel, afe andro esesakero muj dikhlom choli the bisuñaripen. Hazdñom o caklos the vitejzikones peske korkoreske pripilom pre sastipen.

Kana rati gelom andro amaro kher the vakeras la daha, ča pes chudelas vaš mujestar the dikhelas, ča oda me, dikhelas pre mande prekal čhonoskero vudut the čumidelas man pro čhama. Kana lake pal oda, kana reslom šuke renti the o pindre man sas thode andro laboris le tato paňeha, vakeras, so pes ačhila, but hangosnones rovelas. Calo Karačoňa rovahas. Mire terneder phrala the pheňa sas sajekh paš mande the kamenas miro zadikhiben. Sas buter sar isto, hoj kana džana avri, phenena, hoj lengeru phurededer phral hino khere. Oda bi sas amaro agor. Rati mange e daj phendā, hoj meg rati džaha andro themutno statkoste. „Odoj bi šaj arakhehas bidarangutñipen.“ Amen musaj avka te kerel. Pale amen užarelas baro drom, e daj man mukhlā paš jekh pašutno hedos the korkori gēla statkoste.

Užaras duj ora, e daj avla le but učo muršeha. „Oda Igor, jov hino šeralo predsedas,“ phendā e daj the dothoda, „lela tut“. Prikikidña man ke peste the čumidña. Odgefa the amen soduj džene gelam statkoste. Denašlipen prekal paňeste andre mande mukhlā nasvalipen, chasavas, hangosafolas mange andro buke the čhungardas ajso lim, so man tasavelas. „Paťav, hoj mange adaj na mereha, mro terno,“ phendā mange the zadikhla pre mande.

Andre leskero vakeriben sas vareso biačarutnones, sar te bi sas avrethemutno manuš. „Soske man iľan? Na kamen ča pre mande te phenel the te resel love?“ phendom leske the tromardones leske dikhlom andro jakha. „Na musaj te daral, na aveha korkoro, kas garuvav pro statkoste,“ dikhlā pre mande le ačaluviľnaha. Džanelas, hoj akor pes na delas te paťal sakoneske. „Soske avka riskinen?“ phučlom lestar. „Džanes, me som Rusos. Denašlom bolševikendar beršeste 1918 the ačhilom andre Českoslovakija. Akanakes e Loli armada avel pašeder the paťa mange, manca na kere-na la žalaha – pedal lende som zradcos. The avka kamav te zaarakhel so jekhbuter manušen aj mange cinav peskero dživipen. Avka oda hin, na rode andre oda gerojipen, kamav ča te predživel.“

Pro statkos chudñom nevo nav the sphandlom man le avre manušenca. Niko pes pre ñisoste na phučelas the avka sas feder. Mamuj oleste somas but pašutnes le Jurajiha, so kerelas andre odbojovo bunka, savi calo zachudña o gestapo. Zaarakhađa ča jov the Milan, so the adaj sas. Afe ala duj murša pen na rado dikhenas the o Juraj mange phendā soske. Sas godisardo, hoj pre savoren avriphendā ča o Milan, so denašla the sikhada pes ča akor, kana pes dodžanla, hoj calo odbojovo bunga sas rozčindi. „Na džanelas, hoj man zaarakhađa ča e nahoda. Sar jekhterneder man bičhade pal cigaretli the kana avas pale, dikhlom anglal khereste, kaj sas amaro garudipen, o gestapakere motora. Denašlom the sphandlom man le partizanenca. Prekal mariben somas dukhlardo, akanakes som adaj the užarav pre oda, kana oda zradcos figinela. Paťav oleste, hoj pes olestar dodživava.“ Phendā the sikhada mange pre peskri sera o demaviben, so pes leske na sastārelas. Sas kalo the khandelas sar mosardo šajtos. „Nane adaj o doktoris the o projektilos mange ačhila andre mande.“ Dži akana pre leste nič na dikhlom, hoj bi le Jurajis vareso dukhalas, vašoda somas naužardo. „Janku, kana merava, musaj, aj oda phenes!“ chudña man zorales vaš vasteste the me solachardom, hoj avka kerava.

Pal duj kurkende chudña o Juraj bare horučki, nasvalipen andal leskero demaviben buchlisaliľa dži jileste. Statkoskero šeralo leske prephandla demaviben. „Oda baro zapaleňe, nič pes na del te kerel,“ čalađa le šereha. Le Jurajis likerās vaš vasteste, kana bluzñinelas, davas leske obthodipena the somas leha the akor, kana phurdla agoreste. Di-

khlom pro Meribnaste, the akanakes odoj bešelās sar zradcas Milan. Dikhelas pre mande the bivakeribnones pijelas cigaretli. O Milan ča mindig pijelas the dikhelas pre mande. Kana keras pro statkos, zadikhas maškar peste la jekha čaha. Vičinelas pes Alžbeta. Sas Židovka the lakero dad sas šeralo andre jekh bari fabrika. Elšines, kana ačhila o mariben, len sas prezidentiko viňimka, pal hazdñipen denašle andro avriforoste. Lakero dades the la da chudne – na džanelas, so pes lenca ačhila. The lake šegitinda famelija, kaj pes garuvelas the palis pes resla adaj. Sphandelas amen jekhetano pharipen the maškarpeskero kamiben barolas. Savore mange afe phenenas, hoj la bi kamelas the o Milan.

Mange oda sas jekh. Na daras man, the bikamľaras les prekal Jurajiste the leskere amalen, save zradzinda. Jekh điveseste ke amende avle manuša le gavestar, hoj o Rusi hine odoj the o Němci denašen. Savore chučkeras le bachtestar, rovahas, čumidahas the prikikidas amen maškar peste. Imar biphandlipen! Oda šuňiben sas oda jekhsukareder, so zadžidžilom. Zachudñam amenge te pakinel peskere veci.

O kham pregela, ačhila cmota, dži tosara musaj te užarel le Rusen. Pre dvorica doperelas vudut andal jedalña, kana gelom ke chaňig pes te morel. Avri šundom, hoj vareko džal, hazdñom o šero the dikhlom, sar o Milan džal ke mande. Andro vas likerelas livind. Džanavas, so kamel te kerel. „No so, zradcona, kames pes te žužarel, vaj ča thovaves?“ „Soduj!“ phendā the hazdña o livind. Imar man kidavas le dživipnaha. Akor pes andro vudar arakhla e Alžbeta the zavičinda jekhetanes le livinkeribneha.

Zašundom but baro dukh andro ľavo vast the odpefom. „Pale tuke denašlom, imar tritovar!“ asavas, dži tasadom the dukhanas man buke, kaj man sas kerado angar, andre save čhinenas čhura, šel čhura, ezera čhura. Pale mek jekhvar mange odpilom, aj mange lokisafuvav dukh. O Meriben bešelās prekal parsuma vaš zradcoste Milanoste the me pre leste asavas mamuj oleste, hoj man savoro dukhalas. Dži vajkeci đivesa uštilom špitalate. Avle pal mande o murša le statkostar the phende mange, sar jekhetanes le Igoriha prezorasalarde le Milanos the dine les le Rusenge. Ola les ile, na džanen kaj, aňi sar agorisarda. Ke bari žala, ile peha the le Igoris. Na sas šegitindones, hoj garuvkerelas le manušen anglal nacisten.

The miro aver dživipen? O vast mange na odčinde, afe šutiľa mange the našti laha chasňaras. Mamuj oleste, na ačhilom invalidos, buťaras saranda berša sar žerijavňikos andro strojarňi. The bijo vastestar sikhľilom te bašavel le menakere svalenca pro bugova, bašavas le amareha folkloriko suboriha pre but bašavibena the džanenas pal amende vaš baro durededer pašalipen. Zathodom mange e famelija the andro amaro gav avla pale amari fajta, choc dešupandž manuša amendar sanas murdarde. „Terđuvas mamuj tuke! Adađives hiňi amari fajta zoraleder the bareder, hon amen buter sar vajkana anglođa the andre savoren amare čhaven dikhav kotororo amare daden the dajen. Lengere nava šoha na ena bisterde the oda na visareha aňi tu!“ dikhlom pašal peste, afe o Meriben imar odoj na bešelās. Paš mande terđolas miro dad, mire kaki the strična phrala. Asanas pre mande the čhorelas len ñeboskero vudut. Dikhas pre lende la kamibnaha the phendom lenge: „Imar sig pes tumenca pale zdžava“.

E priphendi sas sthodi le čakikane ačhibneha vaš Jankus Klincos, so pes sar korkoro zaarakhađa. O nacisti odcirdle savore dženen Klincovčakeri famelijatar andal gaveste Dubrava. Dešupandž džene sas murdarde pro židovsko temetovos Zvolenoste decembroste 1944.

*Napísal: Braňo Oláb,
preložil: Stanislav Čina.*

Poviedka v slovenskom jazyku vyšla v RNE č. 2/2021

◆ Foto: www.pixabay.com

Bojovník

♦ Anton Facuna. Ilustráciu vytvoril Juraj G. Mandel

V izbe sa ozýva strelba z automatických zbraní a ohlušujúce výbuchy, môj malý vnuk takmer bez dychu sleduje, ako najlepší agent z najlepších James Bond opäť zachraňuje svet. Usmievam sa na neho s láskou, akú pociťujú len starí rodičia k vnúčatám, láskou, ktorá akoby dospela a dostala sa na ešte vyššiu úroveň, akú sme cítili k svojim deťom. A tento chlapec sa tak veľmi podobá na mňa, keď som bol v jeho rokoch. Len my sme mali vtedy iných filmových hrdinov a filmy o agentovi 007 boli pre nás tabu. Film sa končí, vnuk sedí vedľa mňa a trochu so smútkom pozerá na záverečné titulky, je mu ľúto, že ten príbeh už skončil. Ja sa usmievam nad týmito filmami, kde si jeden hrdina dokáže poradiť s celým plukom zloduchov, ktorí padajú na zem ako hnilé hrušky. Stačí, keď namieri zbraň, no žiadna zo stoviek striel, ktoré smerujú na neho mu neublíži. Som už starý a príliš realistický, aby ma niečo také bavilo či dokonca uchvátilo.

„No čo, páčilo sa ti, ako agent 007 zase zvíťazil?“ spýtal som sa vnuka a pohladil ho po vlasoch. „A tebe nie, starký? Veď bol úžasný a tie jeho zbrane a auto, tak to nemá chybu! Keby som mal raz také auto, tiež by som bol hrdina a agent,“ povedal a zasnene sa pozeral do diaľky, kde si asi predstavoval, ako slúži britskej kráľovnej v jej tajných službách a zachraňuje svet pred zločincami. „Takže ty by si bol taký náš rómsky James Bond,“ poštuchával som ho a smial sa s ním. „No a prečo by som nemohol byť?“ naivne sa ma spýtal. „Tak to máš pravdu, prečo by si nemohol byť? No nebol by si prvý.“ Neveriaco na mňa uprel svoje oči. „Ty si zase zo mňa uťahuješ, starký,“ skúmavo sa na mňa zahľadel. Videl som, že ho to zaujalo. „Vôbec si z teba neťahujem, hovorím čistú pravdu,“ zodvihol som ruku k srdcu na znak prísahy. „To akože nejaký náš Róm bol agent 007? Nevieš si to predstaviť,“ smial sa, až sa chytal za brucho. „Nesmej sa, chlapče, porozprávam ti príbeh o Rómovi zo Slo-

venska, ktorý sa stal agentom vojenskej americkej tajnej služby.“

Bolo to strašne dávno, keď som sa s týmto človekom stretol. Bol som mladý chlapec a u nás v rodine sme sa už od nepamäti venovali kováčstvu, no potom čo vznikli družstvá a namiesto koní sa používali traktory sme sa tým už živiť nemohli. Kováčstvo ma veľmi bavilo a keď som sa dopočul o štátnom podniku Butiker, kde pracovali Rómovia vo svojich tradičných remeslách, zašiel som tam a spýtal sa, či by ma nevzali. Mal som šťastie. Prijal ma sám riaditeľ, volal sa Anton Facuna. Namiesto dlhých rečí ma vzal hneď do dielne a postavil pred prácu so slovami: „Ukáž, čo vieš“. Keď videl, že sa vyznám v robote a ide mi to, bol som prijatý. Veľmi si ma obľúbil. Bol som najmladší v celom podniku, ktorý viedol. Vždy sa pri mne zastavil a porozprával sa so mnou. Nikdy mi nezabudol pripomenúť, že by som si mal dokončiť školu a že bez vzdelania to nikam nedotiahnem. Keď sme dokončili objednávku na ozdobné mreže na nejaký zámok či hrad, riaditeľ usporiadal pre zamestnancov posedenie pri hudbe a víne. Bola to naozaj ťažká práca a veľká objednávka, ktorú sme však zvládli k veľkej spokojnosti. Dobré sme pojedli, popili, riaditeľ nám oznámil, že budú prémie. Postupne sa všetci vytratil domov. No a keďže som bol slobodný, mladý a mocný, zostal som sedieť sám s riaditeľom. Obidvom sa nám akosi nechcelo domov, rozprávali sme sa o všeličom, aj o politike.

Vzdychol si a povedal: „Škoda, že sa Rusi aj Američania nechceli dohodnúť a že nezostali spojencami. Keby áno, svet by bol pokojným a dobrým miestom na šťastný život pre všetkých. Ani nevieš, ako to ľutujem. Studená vojna rozdelila svet medzi mocnosti a obyčajní ľudia po celom svete trpia. Vtedy, keď som bojoval proti nacistom a riskoval život, bol som presvedčený, že bojujem za lepší slobodný svet pre seba aj ostatných“. „Vy ste boli v odboji, pán ri-

aditeľ?“ zvedavo som sa spýtal. Nedokázal som si tohto šviháka v obleku predstaviť v uniforme so zbraňou v ruke. Napil sa a usmial sa na mňa. „Zažil som toho cez vojnu veľmi veľa, chlapče, bolo toho toľko, že by z toho mohla vzniknúť aj kniha alebo celovečerný film,“ hlasno sa zasmial a pokračoval, „ale to už dnes nikoho nezaujíma“. Dychtivo som mu skočil do reči: „Mňa to zaujíma!“ „A neponáhľáš sa?“ spýtal sa. „Nie, na mňa nikto nečaká,“ dodal som. „Ani frajerka?“ uchechtal sa a zapálil si cigaretu. „Nie, zatiaľ nemám vážnu známosť,“ hanblivo som odpovedal. „Neboj sa, nič nezmeškáš,“ zamyslel sa a pokračoval, „na vojnu ma odviekli v októbri 1941, to som už mal dvadsaťjeden a pol roka. Prípravu som absolvoval v delostreleckom pluku v Ružomberku. Potom nás hneď šupli na ruský front. Tiso nám dal honosný názov Jednotka rýchleho nasadenia. Nechcel som bojovať za nemeckých ani slovenských fašistov. No museli sme, odviekli nás a hotovo.“

Vydržal som kruté mrazy aj boje proti Červenej armáde. Dôstojníci nás strážili, pretože sa báli, že prebehneme. Viacerým chlapcom sa to podarilo, no strašili nás príbehmi, že tých, čo prebehli Rusi mučili a zabili ako špiónov, čo vo viacerých z nás vyvolalo obavy. Vedeli sme z novín o tom, čo urobili s poľskými vojakmi pri Katyni. Toto peklo trvalo do roku 1943, kedy ma prevelili na Slovensko a odtiaľ na taliansky front k technickej brigáde. To už bolo v čase, keď Mussoliniho zvrhli a musel ho zachrániť Hitler. Na severe Talianska mu zriadil republiku, ktorú ovládali nacisti. Netrvalo dlho, kým som sa zorientoval, trochu sa naučil jazyk a nadviazal styk s odbojom. Vo vhodnej chvíli som prebehol aj so zbraňami k talianskej partizánskej skupine Rinoldo. Bojovali sme s nacistami v okolí Perugie. Ničili sme mosty a telegrafné spojenia, vyhadzovali do vzduchu vlaky so zásobami a zbraňami pre nemeckú armádu. Bolo to nebezpečné a vždy nám išlo o život.

Raz sme dostali rozkaz zlikvidovať veliteľský stan v jednom malom meste, kde si nacisti vytvorili operačné centrum, odkiaľ riadili operácie proti partizánom. Nemeckým nacistom pomáhali domáci fašisti, ktorí si dali meno Čierne košeľe a hrdili sa tým, že zajatcov neberú. Ich znakom bola lebka s nožom v zuboch. Dostal som sa do skupiny, ktorá mala podmínať budovu, kde nacisti mali štáb. Spolu s ďalšími chlapmi sme sa prezliekli do uniforiem Čiernych košiel, a tak sme mohli byť aj ozbrojení a nevzbudzovali sme pozornosť. Bol neskorý marec roku 1944, večer bol pekný a nastávala noc. Všade na námestí s malou fontánou oproti kostolu bol pokoj. Po námestí sa prechádzali len stráže a Čierne košeľe, ktoré sa vracali z vinárne v dobrej nálade. My sme chvíľu počkali, kým neodišli do domov, kde boli ubytovaní. Potom sme sa objavili s fľašami vína v rukách. Pôsobili sme, akoby sme sa oneskorili – stráže si nás nevšímali. Podišli sme k nim, ponúkali ich vínom a cigaretami. Ja som si vybral vysokého Nemca, ktorý strážil na rohu budovy. Podával som mu fľašu, no odmietal, tak som ponúkol cigaretu. Vzal si, a keď som mu ju pripaloval, bleskurýchlo som mu vrazil do krku lovecký nôž. Nestihol ani vykriknúť!“

Riaditeľ si opäť pripálil cigaretu a všimol si, že ma šokuje. „Vojna je hnusná, odporná vec, žiadne romantické predstavy, je to zabíjanie a násilie. Ak sa chceš spýtať, či som nemal niekedy výčitky, tak ti poviem, že nie. Bol to boj na život a na smrť, a tam nesmieš zaváhať. Týždeň predtým nacisti zajali niekoľko partizánov, zavesili si ich za ruky do vzduchu a rozpárali im bruchá. Urobili to priamo v dedine, odkiaľ tí chlapci pochádzali, pred ich rodinami, ktoré potom postrieľali a ďalších poslali do koncentrákov. Voči niečomu tak odpornému nemôžeš mať zľutovanie. Stráže sme zlikvidovali, strategicky sme rozložili nálože a budovu sme odpálili. Počas úteku sme ešte podpálili sklad s muníciou, takže fašisti mali ohňostroj. Keď sa zvest o našej akcii rozšírila, prišiel za mnou náš veliteľ Matteo s tým, že vysielackou dostal rozkaz, aby som sa dostavil do Ríma na Československú vojenskú misiu. Vtedy totiž Rím a celé južné Taliansko bolo obsadené spojencami.

Dostal som sprievodcu a úspešne som dorazil na miesto určenia. Keď som vošiel do priestrannej kancelárie, privítal ma major Kalivoda a blahoželal mi k diverznej akcii. Vedľa stola sedel akýsi dôstojník americkej armády. Vstal a podal mi tiež ruku. Major mi predstavil podplukovníka Hiekeho. Vyzval ma, aby som sa posadil, major prekladal. Podplukovník Hieke bol päťdesiatnik, štíhly s prešedivenými vlasmi a hladko oholenou mužnou tvárou. Pripadal mi ako herec z kovbojky. Prešiel hneď k veci a povedal, že je dôstojníkom spravodajskej služby OSS Americkej vojenskej tajnej služby. Ponúkol mi možnosť pracovať u nich ako dobrovoľník s tým, že po krátkom výcviku budem spolu s ďalšími agentmi vysadený na území Československa. Vraj mám na to všetky predpoklady. Keďže sa výziev nebojím prikývol som, a tak som sa stal agentom s krycím menom Anton Novák. Aspoň krstné meno mi zostalo, smial som sa v duchu. Prešiel som prípravou a krátkym intenzívnym jazykovým kurzom, keďže okrem iného som mal slúžiť aj ako prekladateľ. Keď vypuklo Slovenské národné povstanie, vedeli sme, že čoskoro príde čas, kedy sa vrátíme do vlasti.

Siedmeho októbra 1944 sme štrnásti pristáli na partizánskom letisku Tri duby. Ihneď sa začala naša spravodajská činnosť. Veliteľom našej skupiny bol kapitán Edward Baranski, ktorý mal poľských predkov a snažil sa hovoriť po slovensky – učil som ho. Ďalším bol radista Daniel Pawletich, ktorý mal tiež evidentne slovanských predkov. Na týchto dvoch druhov v zbrani nikdy nezabudnem. „Riaditeľ sa pozrel na mňa a v jeho očiach som zbadal smútok. „Boli to ťažké časy,“ pokračoval v rozprávaní, „všetci, ktorí sme bojovali v povstaní sme dúfali, že Rusom sa podarí oveľa skôr prebiť na naše územie a spojiť sily s povstaleckou armádou a partizánmi. No namiesto toho boje uviazli a Nemci sa zúrivo bránili. A tak zle vyzbrojená a počtom malá povstalecká armáda musela ustúpiť do hôr. Nemecké elitné divízie drvili jedno povstalecké územie za druhým. My sme ustúpili do lesov v okolí Poľany, divoké a drsné hory nám poskytli dočasnú ochranu. Našou úlohou ale nebolo skrývať sa, ale bojovať. Ráno prišiel za mnou kapitán Baranski, sadol si vedľa mňa v zemľanke, kde sme mali štáb. „Tony, dnes začne tvoja hlavná úloha, na ktorú si bol vycvičený. Pôjdeš do tyla nepriateľa a musíš zistiť, aká je situácia v okolí Zvolena a v Hronskom Svätom Kríži. Potrebujeme informácie o pohybe a počte nemeckých síl a ich vyzbrojenia. Americkú uniformu som vymenil za civilné šaty a z hôr som zišiel do miest, ktoré už obsadili nacisti. Musel som byť veľmi opatrný. Nikoho som tam nepoznal, mal som len nejaké peniaze a dohodnuté stretnutie s miestnou spojkou. Zistil som čo som mal za úlohu a zase som sa cez všadeprítomné hliadky dostal späť. Moje informácie pomohli veleniu s plánovaním prepádov v partizánskej vojne, ktorú sme viedli.

Výlety do stredy nacistického pekla boli stále častejšie. Bol som mladý a nebezpečenstvo som viac vnímal ako dobrodružstvo, Nemcom som prechádzal popod nos a zís-

◆ Osvieňčim. Foto: www.pixabay.com

kaval potrebné spravodajské informácie. Pri jednej z mojich akcií som prišiel do dedinskej krčmy, kde som sa mal zísť s naším človekom, ktorý mal pre mňa informácie. Zohľadal som si husle, ktoré som niesol pod pazuchou, vošiel som do krčmy, kde však okrem nášho človeka sedeli aj miestni gardisti. Keď som vstúpil, sedeli tam traja. Hneď na mňa mrzko a podozrievavo zazreli. Videl som, že už majú vypité, a tak som hneď pristúpil k nim a začal hrať. „Dobre vŕzgáš, Cigáň,“ zručol jeden z nich a začal falošne revať pieseň, ktorú som hral. Takto to pokračovalo skoro celý večer. Hádzali mi koruny a kupovali pivo. Keď sa poberali domov, išiel som ich odprevadiť hrou na husle. Ako sme zašli ďalej od krčmy, použil som to, čo ma pri výcviku naučili. Všetci boli opití a stačilo pár dobre mierených úderov a kopov a všetci traja ležali na zemi, neschopní pohybu. Odzbrojil som ich, mieril na nich a prinútil vyzliecť sa a vyzuť. Napchal som im do úst vreckovky a odviezol k lesu. Kvôli voľným plakali, ruky mali spútané opaskami. Mysleli si, že udrela ich posledná hodina. Jedného z nich som vypočul. Najprv sa zdráhal, ale pár poriadnych zaúch a pištoľ pri hlave urobili svoje. Povedal mi všetko, čo som potreboval vedieť. Sľúbil som mu, že ak ma oklamal, vrátim sa a odskáče si to. Nechal som ich tam a odišiel iným smerom, aby nevedeli kto som a kde máme štáb. Domov sa vrátili s holými zadkami, za čo sa im smiala celá dedina.

Nie vždy všetko skončilo takto jednoducho. Niekoľkokrát som bol blízko tomu, že ma odhalia a zlikvidujú. Pri jednej z ďalších ciest ma pri návrate do hôr zastavila hliadka na motocykli. Moje odpovede sa im nepáčili. Pýtali sa, prečo nie som odvelený. Moje tvrdenie, že som chorý a neschopný služby sa im nepáčilo. Vedel som, že ich musím zlikvidovať. Vytrhol som jednému z nich zbraň a obidvoch som zneškodnil. Nasadol som na motorku a kus cesty sa na nej odviezol, skryl som ju v hore a inou cestou sa vrátil na štáb. Po čase Nemci na moju činnosť prišli, dokonca na moju hlavu vypísali odmenu dvadsaťtisíc korún, čo bol na tú dobu poriadny balík peňazí. A tak bolo stále ťažšie dostávať sa do tyla nepriateľa. Zima bola stále väčšia a my sme trpeli chladom aj hladom.

V tomto období ma kapitán Baranski poveril úlohou, aby som zistil, aká je situácia vo Zvolenskej Slatine. Opäť som zišiel z hôr a prišiel do Zvolenskej Slatiny, kde som vyhľadal náš kontakt – miestneho evanjelického farára Zvaru. Prišiel som v noci. Prijal ma, zistil som potrebné informácie a vrátil sa späť. Bolo rozhodnuté, že sa musíme presunúť inam, pretože Nemci poslali špeciálne jednotky horských strelcov, ktorí nás mali vystopovať. Zišli sme spolu s tými dvomi Američanmi do Zvolenskej Slatiny, kde sme našli dočasný úkryt na fare u Zvaru. Pán farár aj jeho žena boli veľmi dobrí ľudia, skutoční kresťania. Robili pre nás čo mohli a riskovali svoje životy, aby nám pomohli. Po dvoch dňoch som sa rozhodol ísť von a obhliadnuť situáciu. Keď som sa chcel vrátiť, videl som v okne pani Zvarovú nebadateľne pokrútiť hlavou. Vedel som, že sa nemám vracieť. Rýchlo som sa otočil a zmizol odtiaľ smerom do lesov. Po-

čul som vzdialený krik nemeckých vojakov, ktorí po mne strieľali, kým som nevběhol do lesa. Padala už tma, a tak sa báli ma ďalej prenasledovať. Nakoniec som našiel partizánsku skupinu, s ktorou som zostal a bojoval až do konečného víťazstva. Nikdy som nezabudol na kapitána Edwarda Baranského a radistu Daniela Pawleticha, nezabudnem na hrdinstvo manželov Zvarovcov, ktorí mi zachránili život. Po vojne som sa dozvedel, že všetci skončili v Mauthausene, kde boli tesne pred koncom vojny popravení. Pán riaditeľ uprel smutný pohľad do pohára a v očiach sa mu zaleskli slzy. Potom zobral do rúk husle, ktoré tam zostali po muzikantoch a zahrál cigánsky plač tak nádherne, aký som nikdy nepočul a už ani nebudem počuť.

Sedeli sme do samého rána, Anton Facuna, ten veľký bojovník mi rozprával o svojich plánoch, že napíše slovensko-rómsky slovník a aj knihu o histórii Rómov. Veril, že Československý zväz Cigánov bude prostriedkom pre celkový rozvoj Rómov, ktorí sa konečne stanú rovnoprávnymi občanmi a nie trpenými spoluobčanmi, ako je to teraz. Bohužiaľ, totalitná moc mu to nedovolila uskutočniť. Tak skončil aj náš podnik, aj všetky jeho sny a plány.

„No chlapče, môžem ti povedať, že Anton Facuna je náš hrdina a bojovník, na ktorého môžeme byť hrdí,“ skončil som rozprávanie a až potom som si uvedomil, že môj vnuk leží opretý o mňa a spokojne spí.

Doslov

Túto poviedku som napísal o Antonovi Facunovi, ktorý sa narodil v roku 1920 v Sklabinej a bol aktívnym účastníkom odboja proti nacizmu. Nášmu národu chýbajú hrdinovia alebo lepšie povedané nevieme o nich. Keď som sa oboznámil so životným príbehom Antona Facunu, bol som prekvapený – nikdy som totiž o ňom nepočul ani nečítal. Zostal zabudnutým hrdinom. Aj preto som sa rozhodol napísať túto poviedku, ktorá sa opiera o historicky potvrdené fakty spojené s autorovou fikciou. Anton Facuna bol naozaj príslušníkom americkej tajnej služby OSS, predtým bojoval v Taliansku v partizánskej skupine Rinoldo a aj miesta jeho pôsobenia na Slovensku sú pravdivé historické fakty. Rovnako tak mená jeho spolubojovníkov a príslušníkov americkej armády sú skutočné: kapitán Edward Baranski a Daniel Pawletich. Ich príbeh a smrť v Mauthausene, ako je uvedený v poviedke, sú tiež fakty. Rovnako tak príbeh farára Zvaru a jeho manželky, ktorá zachránila Antona Facunu, je pravdivý. Aj to je pravda, že po vojne Facuna založil družstvo Butiker, kde Rómovia pracovali v tradičných remeslách, že zakladal spolu s ďalšími Československý zväz Cigánov a pracoval na slovensko-rómskom slovníku a histórii Rómov. Bol to obdivuhodný človek, ktorého život by si zasluhoval rozsiahlejšiu literárnu formu. Jednoducho táto poviedka obsahuje veľa historických faktov a málo fikcie. Dúfam, že sa aj takto podarí zachovať príbeh veľkého bojovníka Antona Facunu aj pre ďalšie generácie.

Text: Braňo Oláh

Čikoro najslávnejší huslista o Čikoro nekchirošneder lavutaris

◆ Foto: www.pixabay.com

Čiko bol huslista a bol najlepším muzikantom medzi Rómami. Široko-ďaleko mu nebolo páru. Bol niečo ako hudobnícky vajda, a preto nečudo, že páni chodili iba za ním, keď potrebovali muziku na bály, svadby, oslavy, keď pili, tancovali a mulatovali. Keďže medzi Rómami bolo viac dobrých muzikantov, Čiko vedel vždy rozdeliť úlohy tak, aby každý z hudobníkov bol spokojný. Nikto neostal doma, ale každý hral a zarobil si nejaké peniaze. Rómski hudobníci dokázali zarobiť za mesiac tolko peňazí, že v pohode vyžili, ba aj niečo dali bokom. Páni, ktorým hrali si ich vážili a uznávali, veď oni im svojou nádhernou muzikou spríjemňovali chvíle.

Čiko mal jediného syna a jeho snom bolo, aby jeho jediný syn bol ešte lepším muzikantom a stal sa ešte slávnejším, ako je on. Preto ho už od malička učil prvé tóny. Volali ho Čikoro po otcovi a na otcových veľkých husliach svojimi malými prstami vyludzoval prvé tóny, aj keď boli trochu falošné. Postupne sa zlepšoval a zlepšoval. Lenže stalo sa to, čo nikto nečakal. Čiko zomrel mladý, ani nie tridsaťročný. Jeho syn mal vtedy desať rokov. Čiko nestihol dať synovi svoju husľovú genialitu, a tak sa syn ďalej učil hrať na husliach ako samouk. Ale nešlo mu to a čím ďalej, tým hral falošnejšie. Nikto z ostatných rómskych muzikantov mu nepomáhal.

Úlohu hudobníckeho vajdu prevzal Mako, syn miestnej vešťačky Bugane. Teraz chodili páni za ním, keď potrebovali muziku a on rozdeľoval hudobníkov, kto kde bude hrať. Čikoro zatiaľ každý deň chodil s otcovými husľami v rukách na lúku neďaleko osady, kde pochtivo cvičil a skúšal nové a nové variácie. Keď mal pätnásť rokov, jeho mama Čikori poprosila hudobného vajdu Maku, aby brával hrať aj jej syna. „Môj muž Čiko pomáhal každému hudobníkovi z osady a úlohy rozdeľoval tak, že každý si zahral a zarobil nejaké peniaze, nikoho nenechal doma. Tebe pomáhal najviac. Tak teraz pomôž ty nám a vezmi môjho syna hrať, aby doniesol domov nejaké peniaze. Veď vieš, ako biedne žijeme po smrti môjho muža,“ požiadala Čikori Maku. „Aj by som vzal tvojho syna hrať, ale s tým nebudú súhlasiť ostatní, lebo hrá falošne,“ povedal Mako. Čikoru to veľmi ranilo.

Odišla domov smutná so slzami v očiach. Stále rozmýšľala nad tým, prečo Čikoro hrá falošne, ak prstoklad má vynikajúci, ba ešte lepší ako mal jeho otec. Napadlo ju aj to, či náhodou Makova mama Bugaňa, o ktorej každý vedel, že vie porobiť, nepočarovala husliam, aby hrali falošne. Táto myšlienka ju neopúšťala, ale nebola si tým istá. A tak jej neostávalo nič iné iba čakať na nejaký zázrak. Začala sa modliť k Bohu. „Bože daj, aby sa môj syn stal najlepším huslistom a široko ďaleko mu nebolo páru. Ak sú v tom, že hrá falošne nejaké čary, prelom ich, aby ukázal falošnému vajdovi Makovi kto je lepší,“ prežehnala sa a ľahla si do postele.

Čikoro veľmi túžil byť ako jeho otec, veď mu to aj slúbil na smrteľnej posteli a veľmi sa tým trápil, že nedokáže byť ako on. Ráno mu mama dala posúch, ktorý upiekla z poslednej múky a trocha mlieka, ktoré ešte mala doma. „Zjedz to, syn môj! Ja musím ísť do mesta ku gazdovi pracovať, aby nám dal nejaké jedlo na večer a na zajtra. Prídem až večer,“ povedala so slzami v očiach synovi a odišla. Čikoro si všimol mamine slzy a tiež sa rozplakal. Vzal husle a ako každý deň sa vybral na neďalekú lúku. „Budem tolko cvičiť, kým zo mňa nebude najlepší huslista na svete,“ povedal nahlas. Vtom, kde sa vzala, tu sa vzala, na lúke sa pásla čierna a škaredá kobyľa s čiernou hrivou a čiernym hustým chvostom. Bola to azda najškaredšia kobyľa na svete. „Ty už nemusíš cvičiť, ty už hráš najlepšie. Si najlepší široko-ďaleko. Problémom je tvoj sláčik,“ ozvala sa kobyľa. Čikoro sa rozhlíada a nevidí nikoho, iba tú kobyľu. „To si ty ku mne prehovorila?“ spýtal sa jej. „Áno, ja,“ hovorí mu. „Ako to, že hovoríš a prečo si taká škaredá?“ udivene sa jej zase pýta. „Teraz nie je podstatné to či hovorím a či som škaredá alebo pekná. Podstatný je tvoj sláčik,“ poradila mu kobyľa a pokračovala, „odstrihni z môjho chvosta niekoľko pramienkov vlasov a daj ich do svojho sláčika“. Čikoro ju vzal domov, kde jej odstrihol z chvosta niekoľko vlasov a vložil do sláčika. Namazal ich kolofóniou a čakal. Rozbúchalo sa mu srdce, pozrel sa na kobyľu a tá zakývala hlavou, aby hral.

Jemne potiahol sláčikom po strunách a lahodné tóny huslí Čikorovi vylúdili úsmev na tvári. Bol azda najšťastnejším človekom na svete. „Takže v sláčiku bol prob-

lém? Mohol som ho ja mazať kolofóniou koľko som len chcel, aj tak to nepomáhalo. Prečo tomu bolo tak?“ opýtal sa kobyly. „To sa dozvieš, až príde čas. Teraz choď a ukáž všetkým ako vieš hrať! Zarábaj peniaze, ale jedno si zapamätaj! Ak budeš hrať pánom, hraj iba dovtedy, kým nezačne vychádzať slnko! Jeho lúče spôsobia, že vlasy v sláčiku z môjho chvosta stratia moc a budú vyludzovať falošné tóny,“ povedala mu. A tak sa Čikoro ako pätnásťročný stal vajdom hudobníkov a všetci páni chodili iba za ním, keď potrebovali muziku. Čikoro brával hrať iba niektorých rómskych hudobníkov, ostatných okolo Maku nechával doma. Čikorova mama ďakovala Bohu, že ju vyslyšal a urobil z Čikora najlepšieho primáša. Chodil hrávať každý deň, ale iba do svitania, tak ako mu poradila čierna kobyľa.

Veštica Bugaňa, mama Maku, bola na Čikora našťavaná a chcela sa mu pomstiť za syna. Vftalo jej v hlave, prečo Čikoro hrá iba do svitania a všimla si, že v sláčiku má iné vlasy. Pochopila, že tie vlasy majú zvláštnu moc, ktorá sa na svitaní stráca, a tak zašla za kontrášom Bangom, ktorý hral s Čikorom. Podala mu nejaký prášok, ktorý sama vyrobila z byliniek so slovami: „Toto nasypeš Čikorovi do kávy pred svitaním, aby zaspal a ručičky hodínok posunieš o dve hodiny dozadu. Keď sa zobudí, slnko už bude na oblohe, a vtedy sa uvidí či Čikoro je naozaj najlepší“. Bango neváhal urobiť, čo od neho žiadala Bugaňa, lebo s jej synom Makom boli veľkí kamaráti. Ešte v ten večer hrali na oslave miestnemu prokurátorovi. Pomaly už začalo svitať, a tak Čikoro požiadal prokurátora, aby im zaplatil, že už pôjdu. Dopil svoju kávu, ako vždy to robil pred svitaním a chcel odísť. Ale v tom sa mu podlomili nohy a spadol, zaspal. Bango potom posunul hodiny dozadu o dve hodiny. Asi po hodine zobudil Čikora: „Vstávaj, more! Treba nám ešte hrať!“ Čikoro pozrel na hodiny, ktoré ukazovali, že do svitania je ešte hodina, a tak vzal husle a hudobníci začali hrať. Avšak Čikorove husle vyludzovali také falošné tóny, že sa to nedalo počúvať. Nikto na oslave nechápal čo sa deje, prečo Čikoro neodíšiel ešte pred svitaním ako to robil vždy, a prečo zrazu hrá tak falošne. „Je to klamár a podvodník. On vôbec nevie hrať na husliach. To hrajú jeho začarované

husle, ktorých moc končí vždy na svitaní,“ obvinil Bango Čikora. Prokurátorovi neostávalo nič iné, iba ho strčiť do áreštu. Hrozil mu trest smrti obesením.

Jeho mama s plačom orodovala u sudcu a prokurátora, aby mu dali milosť, že nič zlého nespravil. Bola nešťastná a veľmi zúfalá. Obávala sa, že stratí jediného syna. „Obeste mňa, vaša ctihodnosť! Jeho nechajte žiť, veď je ešte mladý! Prosím!“ prosila a plakala. Prokurátorovi bolo tiež ľúto poslať mladého Čikora na smrť, jeho nezaujímalo či na oslave hral Čikoro, alebo jeho začarované husle. Pre neho bolo podstatné, že sa hostia pekne zabavili. „Chodte domov, pani Čikori, dávam vám slovo prokurátora, že vášho syna nepošlem na smrť, bude žiť,“ slúbil jej prokurátor, ale ešte dodal, „ale potrestám ho inak“. A tak sa prokurátor so sudcom dohodli, že Čikora potrestajú tak, že ho vyženú z mesta. Dali si ho privolať a sudca mu hovorí: „Odsudzujem ťa za to, čo si urobil, že si nehral na husliach čestne, na vyhnanstvo z mesta. Vrátiť sa budeš môcť až vtedy, ak budeš vedieť múdro vysvetliť svoje konanie“. Sudca dohovorel a dovolil mu ešte sa rozlúčiť so svojou mamou. Potom ho žandári odprevadili k hraniciam mesta.

Smutný, v ruke držiac svoje husličky kráčal kde ho oči viedli. Ako si tak vykračuje, zrazu počuje: „Prepáč mi, Čikoro, že som ti spôsobila bolesť, že musíš ísť do sveta a nebudeš so svojou mamou“. O odpustenie ho prosila čierna kobyľa, ktorá sa z ničoho nič zjavila vedľa neho. Čikoro pozrel na ňu a hovorí: „Ty za nič nemôžeš, iba si mi chcela pomôcť. Ja sa na teba nehnevám, ale na seba, že som veril Bangovi a nedával som si pozor. Budem rád, ak ma budeš sprevádzať potulkami svetom“. Čierna kobyľa sa týmto jeho slovám potešila, a tak chodili od mesta k mestu. Čikoro hral na svojich husliach najprv ako pouličný hudobník, a potom tým najväčším pánom, akých stretol. Asi po piatich rokoch, keď mal dvadsať, zdôveril sa čiernej kobyľe: „Už ma to nebaví chodiť od mesta k mestu. Chcem ísť domov ku mame, nájsť si ženu a mať rodinu. Škoda, že ty nie si dievča. Bola by si mi dobrou ženou. Aj keď si taká aká si, pre mňa si pekná, veľmi som si ťa obľúbil a mám ťa rád“. Objal ju za šiju a sklonil hlavu. Keď ju zodvihol, neveril

vlastným očiam. Objímal nádhernú čierno-vlasú dievčinu.

„Kto si?“ pýta sa jej s úžasom. „Volám sa Manoja a som tá kobyľa, ktorá ťa všade spre-vádzala. Bola som zakliata až kým si mi ne-vyznal lásku a tvoje úprimné slová poveda-né zo srdca ma oslobodili. Ďakujem ti pe-kne,“ ďakovala Manoja Čikorovi. Ten sa na ňu s údivom pozeral a nevedel sa vynadívať na jej krásu. „Je čas vrátiť sa domov, všetko napraviť a zlých ľudí potrestať. Cestou ti všetko vysvetlím,“ povedala Manoja, chytila ho za ruku a ponáhľali sa domov. „Ja pochá-dzam z mestečka, ktoré susedí z vašim mes-tom a môj otec s tvojím nebohým otcom boli veľmi dobrí kamaráti. Keď sme boli ešte malí, dohodli sa, že až dospejeme, vezme-me sa. Lenže keď som mala asi desať rokov, moja mama vážne ochorela a veštica Buga-ňa ju vyliečila,“ hovorí Manoja. Čikoro na ňu pozerá a hovorí: „Veď v tom čase zomrel môj otec a tvoja mama vážne ochorela, že by išlo o náhodu?“ Krútil hlavou. „A čo žia-dala Bugaňa od tvojej mamy za to, že ju vy-liečila?“ opýtal sa Manoji. „Od mojej mamy chcela, aby jej slúbila, že až dospejem, vy-dám sa za jej mladšieho syna Kora. Mama jej to slúbila.“

Pred piatimi rokmi prišla Bugaňa za mo-jou mamou a pripomenula jej to. Keď som to počula, odmietla som ho a utiekla z do-mu za tebou, ale Bugaňa ma porobila tak, že do dňa sa premením na škaredé zviera. Keď už som bola blízko vašej osady, preme-nila som sa na kobyľu. Kľatbu mohol zrušiť iba vynikajúci muzikant s dobrým srdcom, ktorý mi prejaví lásku,“ vysvetľuje Čikorovi a pokračuje, „Bugaňa vedela, že budeš naj-lepším huslistom široko ďaleko, a preto keď tvoj otec zomrel, porobila ti sláčik, aby vždy vydával iba falošné tóny a nemohol si byť lepší ako jej synovia. Potom si všimla, že v sláčiku máš iné vlasy a že sú z môjho chvosta, a preto hráš tak pekne. Išla za Ban-gom, aby ti dal do kávy pred svitaním prášok, ktorý ťa uspal a hodiny posunul o dve hodiny dozadu, a tak ťa odhalili“. Čikoro jej celý nazlostený hovorí: „Rýchlo, ideme za prokurátorom a sudcom a všetko im po-vieš!“ A tak Manoja všetko vyrozprávala sud-covi a prokurátorovi a tí potrestali Bugaňu s jej synmi a Banga tak, že ich vyhnali navždy z mesta. Čikoro sa oženil s Manojou tak, ako to chceli ich otcovia a stal sa naj-slávnejším primášom, aký kedy žil na tejto zemi. A Bugaňa so svojimi synmi a Bangom chodila od mesta k mestu a hľadala, komu porobiť. Ak ju náhodou stretnete, dávajte si na ňu pozor najmä vy, muzikanti, aby nepo-robila vašim hudobným nástrojom, lebo žiadna zakliata kobyľa alebo iné zakliate zviera vám už nepomôže.

* * *

O Čiko sas lavutaris u sas nekfeder lavuta-ris maškar o Roma. Buchles-dur nasas leske para. Sas vareso sar le lavutarengro šeralo u vaš oda na sas čudo, hoj o raja phirenas ča pal leste, te lenge kampelas bašaviben pro bali, bijava, lošaňibena, sar pijenas, khelenas the mulatinenas. Vaš oda, hoj maškar o Ro-ma sas buter lačhe lavutara, o Čiko džanelas sojekhvar te ulavel o buča avka, kaj dojekh lavutaris te el bikivel. Ňiko n´ačelas khere, ale dojekh bašavelas u zarodelas peske vare-save love. O Romane lavutara džanenas te zarodel tel o čhon ajci love, hoj šukares dživenas avri, u the mek vareso thovenas se-rahá. O raja, savenge bašavenas peske len udžanenas, se oda on lenge peskre šukare bašavibnaha lačharenas o ideja.

Le Čikes sas jekh čhavo u leskro suno sas, kaj leskro jekhutno čhavo te el mek feder la-vutaris u te ačhel mek chirošneder sar hino ov. Vaš oda imar ciknorestar les sikavelas ešebna hangi. Vičhinenas les Čikoro pal o dad u pre le dadeskri bari lavuta peskre cikne anguštenca avridelas ešebna hangi, choc sar sikra nažuže. Polokes pes lačhare-las u lačharelas. Kajča ačhíla pes oda, so ňi-ko naužarlas. O Čiko muľa terno aňi na tranda beršengro. Leskre čhaske sas akor deš berš. O Čiko imar nadiňa peskre čhaske

peskri lavutariko genijalita, u avka o čhavo sikfolas pre lavuta korkoro. Kajča nadžalas leske, so doreder, oleha bašavelas nažužeder. Ňiko le romane lavutarendar leske našigitinelas.

E buči le bašavibnaskre šeraleskri preiľa o Makus, la drabaňakro čhavo la Buga-ňakro. Akana phirenas o raja pal leste, te lenge kampelas bašaviben u ov ulavelas le lavutaren, ko kaj bašavela. O Čikoro medik sako džives phirelas le dadeskra lavutaha andro vasta pre paľa nadur la osadatar, kaj pačivales sikfolas u zunavelas neve u neve varijaciji. Sar leske sas dešupandž berš, leskri daj e Čikori mangľa le bašavibnaskre šerales le Makus, kaj te lel te bašavel the lakre čhas. „Miro rom o Čiko šigitinelas sa-kone lavutariske andal e osada u o buča ula-velas avka, kaj dojekh peske te bašavel u za-rodela varesave love, ňikas namukelas khere. Tuke šigitinlas nekbuter. Ta akana šigitin tu amenge u le mire čhas te bašavel, kaj te anel khere varesave love. Se džanes, sar čores dživas pal o meriben mire romeskro,“ man-gľa e Čikori le Makus. „The iľomas tire čhas te bašavel, kajča oda nakamena aver, bo na-bašavel žužes,“ phendža o Makus. La Čikora oda bares čhindža.

Geľa khere bilošaňi le apsenca andro jakha. Sojekhvar gondofinlas upral oda, soske o Čikoro nabašavel žužes, te o an-gušťa pretovkerel bares lačhes, u mek feder sar leskro dad. Avľa lake pre godži the oda, či talam le Makuskri daj e Bugaňa, pal savi dojekh džanel, hoj džanel te pokerel, napo-kerdža e lavuta, kaj te na bašavel žužes. Ka-da gondofipen la naomukelas, kajča nasas peske bisto. U avka lake n´ačelas nič aver ča te užarel so pes ačhela. Chudňa pes te mangel kijo Del. „Devľa de, kaj miro čhavo te ačhel nekfeder lavutaris u buchles dur les te na el para. Te hin andre ada, hoj nabaša-vel žužes varesave pokeribena, prephag len, kaj te sikavel le chochade šeraleske le Makuske ko hin feder,“ čhindža pre peske kerestos u pašľiľa peske andro hadžos.

O Čikoro bares kamelas te el sar leskro dad, se leske oda egerindža sar merelas u bares pes oleha dukhavlas, hoj našti avel ajso sar ov. Tosara les diňa e daj marikľi, sa-vi pekľa le ostatne harestar the sikra tudo-ro, savo la mek sas khere. „Čha oda, mroč-ho! Me som tromadží te džal andro foros ko chulaj te kerel buči, kaj amen te del varesa-vo chaben pre rat the pre tajsa. Avava rači,“ phendža le apsenca andro jakha le čhaske u geľa. O Čikoro dikhľa la dakre apsa u the ov chudňa te rovel. Iľa e lavuta u sar sako džives pes kidňa pre nadur paľa. „Sikľuvava ajci, medik mandar na ela nekfeder lavuta-ris pre luma,“ phendža zorale hangoha. An-dr´oda, kaj pes iľa, adaj pes iľa, pre paľa pes pašinel kali u džungali grasňi le kale balen-ca the kale thule poreha. Sas oda talam ne-kdžungaleder grasňi pre luma. „Tu imar na-sal tromado te sikľol, tu imar bašaves nekfe-der. Sal nekfeder buchles-dur. Problemos hin tiro vonos,“ diňa pes anglal e grasňi. O Čikoro dikhel pašal peste u nadikhel ňi-kas, ča ola grasňa. „Oda tu kija mande va-kerdžal?“ phučľa pes latar. „He, me,“ phe-nel leske. „Sar oda, hoj vakeres u soske sal ajsi džungali?“ čudalipnaha pes latar pale phučľa. „Akana nane ešebno oda či vakera-v u či som džungali abo šukar. Ešebno hino tiro vonos,“ diňa les godži e grasňi u vakerel dureder, „čhin tele mire porestar vajkeci bala u thov len andre tiro vonos“. O Čikoro la iľa khere, kaj lake čhindža tele le porestar vajkeci bala u thodža len andro vonos. Makhľa len la riciňaha u užarelas. Chudňa leske te marel o jilo, dikhľa pre grasňi u oja čaladža le šereha, kaj te bašavel.

Kovles cirdňa le vonoha pal o uri u o gule lavutarake hangi le Čikoreske ande asavib-en pro muj. Sas talam nekbachtaleder ma-nuš pre luma. „Ta oda andro vonos sas o problemas? Šaj les me makhľom la riciňaha keci ča kamľom, theavka oda našigitine-las. Soske oda sas avka?“ phučľa pes la gras-ňatar. „Oda pes dodžaneha, sar avľa o idej-os. Akana dža u sikav savorengre sar džanes

te bašavel! Zarode love, kajča jekh tuke le andro šero! Te bašaveha le rajenge, bašaj ča dží akor, medik n´avľa avri o kham! Leskre thava kerena, hoj o bala andro vonos mire porestar našavena e zor u dena avri nažuže hangi,“ phendža leske. U avka o Čikoro sar dešupandž beršengro ačhíla šeraleske sava-re lavutarengre u savore raja phirenas ča pal leste, te kamenas bašaviben. O Čikoro lelas te bašavel ča varesaven romanen lavutaren, u kolen pašal o Makus mukelas khere. Le Čikoreskri daj palikerlas le Devleske, hoj la avri šundža u kerdža le Čikorestar nekfedere primašis. Phirelas te bašavel sako džives, kaj ča medik n´avlas avri o kham, avka sar les diňa godži e kali grasňi.

E drabaňa Bugaňa, e daj le Makuskri, sas pro Čikoro choľamen u kamľa leske te del pale vaš o čhavo. Nadžalas lake andro šero, soske o Čikoro bašavel ča medik n´avel avri o kham u dikhľa, hoj andro vonos hin les aver bala. Achaľiľa, hoj ole balen hin bari zor, savi tosara pes našavel, u avka geľa pal o bračošis Bango, savo bašavelas le Čiko-reha. Podiňa leske varesavo praškos, savo korkori avrikerdža le drabendar le lavenca: „Kada čhiveha le Čikoriske andre kaveja medik n´avľa avri o kham, kaj te zasovel u o cajgara pre ora ispiduha pal o duj ori pa-lal. Sar užeľa upre, o kham imar ela pro ňe-bos, u akor pes dikhela či o Čikoro hino ča-čes nekfeder“. O Bango nadaralas oda te ke-rel, so lestar mangelas e Bugaňa, bo lakre čhaha le Makuha sas bare amala. Mek odi rat bašavenas pro lošaňiben le kherutneske prokuratoriske. Polokes imar avelas avri o kham, u avka o Čikoro mangľa le prokura-toris, kaj lenge te počinel, hoj imar džana. Dopíľa peskri kaveja, sar mindik oda kere-las tosara u kamľa te džal. Kajča andr´oda leske telegele o pindre u peľa, zasuča. O Bango palis ispidňa e ora palal pal o duj ori. Vaj pal jekh ora užtadža le Čikores: „Uš-či upre, more! Kampil amenge mek te baša-vel!“ O Čikoro dikhľa pre ora, savi sikavelas, hoj dží tosara hin mek jekh ora, u avka iľa e lavuta u o lavutara chudne te bašavel. Kaj-ča le Čikoreskri lavuta delas avri ajse nažuže hangi, hoj pes oda nadelas te šunel. Ňiko pro lošaňiben n´achaľolas so pes kerel, soske o Čikoro nageľa mek angle oda me-dik avľa avri o kham sar oda kerelas mindik, u soske jekhvarestar bašavel avka nažužes. „Ov hino chochado the butdžanlo. Ov aňi sikra nadžanel te bašavel pre lavuta. Oda bašavel e pokerdži lavuta, savakri zor agori-saľol torasa,“ prendža o Bango pro Čikoro. Le prokuratoriske n´ačelas nič aver, ča les te thovel andre bertena. Užarelas les mula-no mardžipen umblavibnaha.

Leskri daj rovíbnaha mangelas pes le sudcaske the le prokuratoriske, kaj leske te omuken, hoj nič nalačho nakerdža. Sas bi-bachtaľi u bijo šajipen. Daralas pes, hoj na-šavela le jekhutnes čhas. „Umblaven man, tumaro baroudžanlipen! Les muken te dživel, se mek hino terno! Mangav!“ mänge-las u rovelas. The le prokuratoriske sas pha-ro te bičhavel le ternes Čikores pro meri-ben, les na interesinelas či pro lošaňiben bašavlas o Čikoro, abo leskri pokerdži lavu-ta. Prekal leste sas ešebno, hoj pes o nipi šu-kares lošanenas. „Džan khere, raňije Čikori, dav tumenge le prokuratoriskro lav, hoj tu-mare čhas nabičhavava pro meriben, džive-la,“ egerindža lake o prokuratoris, kajča mek kija thodža, „aľe marava les avres“. U avka pes o prokuratoris the o sudcas do-vakerde, hoj le Čikores marena avka, hoj les tradena andal o foros. Dine peske les te vič-hinel u o sudcas leske phenel: „Udžanav tut došaleske vaš oda, so kerdžal, hoj nabašave-has pre lavuta pačivales, pro tradipen andal o foros. Pale šaj tut visares akor, te džaneha godžaverones te phenel avri peskro ker-i-ben“. O sudcas dophendža u domukľa leske mek pes te odkidel peskra daha. Palis les o phandle ľigende pro agor le foroske.

Bilošano, andro vast la lavutaha džalas kaj les leskre jakha ľidžanas. Sar peske avka pindrarel, jekhvarestar šunel: „Maruš pre ma, Čikoro, hoj tuke kerdžom ajsi dukh,

hoj sal tromado te džal andre luma u n´ave-ha peskra daha“. Kaj lake te omukel mänge-las les e kali grasňi, savi pes ňisostar nič si-kadža paš leste. O Čikoro dikhel pre late u phenel: „Tu našči vaš oda, ča mange kam-ľal te šigitinel. Me pre tute na rušav, kajča pre peste, hoj pačavas le Bangeske u na do-dikhľom pre peste. Lošanava, te aveha man-ca andre luma“. E kali grasňi ale leskre la-venge lošandža, u avka phirenas foros fo-rostar. O Čikoro bašavlas pre peskri lavuta sar lavutaris ešeb pro fori, u palis ole nekba-redere rajenge, saven arakhľa. Vaj pal o pandž berš, sar leske sas biš, vakerdža sa pal peste la kaľa grasňake: „Imar man oda nabavinel te phirel foros forostar. Kamav te džal khere kije daj, te arakhel peske romňa, kaj te el man famelija. Zijand, hoj tu nasal čhaj. Uľalas mange lačhi romňi. Choc sal aj-si savi sal, prekal mande sal šukar. Bares tut iľom andro jilo u dikhav tut rado“. Chudňa la pašal e men u mukľa tele šero. Sar les vazdňa upre, napačalas peskre jakhenge. Pašal e men chudelas kale balengra čha.

„Ko sal?“ phučľa pes latar phundrade mu-jeha. „Vičhinav man Manoja u som koja gras-ňi, savi tuha pre dojekh than phirelas. Somas pokerdži medik mange na sikadžal kamiben u tire žuže pačivale lava phende phundrade jilestar phagle o pokeriben. Palikerav tuke šukares,“ palikerlas e Manoja le Čikoreske. Oda pre late dikľa bare jakhenca u nadžane-las pes te dikhel avri pre lakro šukariben. „Hin o idejos te visarel pes khere, savoro te prikerel u le nalačhe manušen te marel. Le dromeha tuke sa vakerava,“ phendža e Ma-noja, chudňa les vastestar u sidžarenas khe-re. „Me som andal o forocis, savo hino nadur tumare forostar u miro dad tire mule dadeha sas bare lačhe amala. Sar samas mek ciknore, dovakerde pes, hoj sar avaha čhavo the čhaj, laha pes. Kajča sar mange sas deš berš, miri daj bares nasvaliľa u e drabaňa Bugaňa la sastardža avri,“ vakereľ e Manoja. O Čikoro pre late dikhel o phenel: „Ser andre oda idejos muľa miro dad u tiri daj bares nasvali-ľa, te uľahas oda ča avka?“ Bondžarelas le še-reha. „U so mangelas e Bugaňa tira datar vaš oda, hoj la sastardža?“ phučľa pes la Manojat-ar. „Mira datar kamelas, kaj lake te egerinel, hoj sar avaha čhaj, džava romeste pal lakro terneder čhavo pal o Koro. E daj lake ada egerindža.“

Anglo pandž berša avľa e Bugaňa pal miri daj u leperdža lake oda. Sar oda šundžom, phendžom nakamavav les u denašľom an-dal o kher pal tute, kajča e Bugaňa man po-kerdža avka, hoj dží jekh džives pes čerina-va pro džungalo džviros. Sar imar somas pa-šes paš tumari osada, čerindžom pes pre grasňi. O pokeriben šaj phagľa ča baro lač-ho lavutaris le lačhe jileha, savo mange sika-vela kamiben,“ avri vakereľ le Čikoriske u vakereľ dureder, „e Bugaňa džanelas, hoj aveha nekfeder lavutaris buchles dur, u vaš oda sar tiro dad muľa, pokerdža tuke o vo-nos, kaj sojekhvar te del avri ča nažuže han-gi u našti uľal feder sar lakre čhave. Palis di-khľa, hoj andro vonos tut hin aver bala u hoj hine mire porestar, u vaš oda bašaves avka šukares. Geľa pal o Bango, kaj tuke te čhivel andre kaveja medik avela avri o kham praškos, savo tut sovlarela u e ora ispidňa duj ori palal, u avka tut chudne andre“. O Čikoro lake calo choľamen phenel: „Sigo džas pal o prokuratoris the sudcas u savoro lenge pheneha!“ U avka e Manoja savoro avri vakerdža le sudcaske the le prokurato-riske u ola marde la Bugaňa lakre čhavenca the le Bangeha avka, hoj len tradne pro mindik andal o foros. O Čikoro iľa romňake la Manoja avka, sar kamenas lengre dada u ačhíla lestar nekchirošneder primašis, sa-vo kana dživlas pre kaja phuv. U e Bugaňa peskre čhavenca the le Bangeha phirelas fo-ros forostar u rodelas, ka ste pokerel. Te la ča avkes arakhena, dodikhen pre tumende nekbuter tumen, o lavutara, kaj te na pokerel tumare bašavibnaskre sersami, bo ňisavi pokerdži grasňi abo aver pokerdo džviros tumenge imar našigitinela.

Napísal a preložil Igor Dužda

Ľudová slovesnosť Rómov v kontexte súčasnej literárnej vedy

Rómskou ľudovou prózou môžeme nazvať všetky epické rozprávania, ktoré vykazujú znaky ústnosti, kolektívnosti, či reprezentatívnosti. Rómski rozprávači (paramisári) vychádzali vo svojich rozprávaniach z toho, čo zažili, z toho, čo videli prípadne z toho, o čom snívali.

Ich rozprávanie malo charakter príbehu (rozprávky/paramisi), ktorého sujet sa v jednotlivých krajoch objavoval s istými obmenami. Ústne tradované príbehy (rozprávky) sa vo folkloristike označovali v širšom zmysle ako ľudová prozaická slovesnosť či ľudová próza ako celok. V užšom zmysle ide o rodové označenie, teda označenie žánru ľudovej prózy, ktorý vytlačil z priestoru pojem „prostonárodné povesti“ (používaný Štúrom, Dobšinským, Krčméryom od 19. – 20. storočia). Milena Hübschmannová v zbierke ľudových rozprávok (paramís) Rómské pohádky (1999) hovorí o tom, že rómske rozprávky vypovedajú o postavení Rómov a životných pocitoch, ktoré z tohto postavenia vyplývajú. Hübschmannová delí paramisi (rozprávky) na základe ich rozsahu a výpovedného cieľa (témy). Bari paramisi (dlhá rozprávka) sa tematicky kryje s víťaziko paramisi (víťazná rozprávka). V týchto paramisách je sujet komponovaný rozsiahlejšie, hlavné postavy Rómov vystupujú ako postavy hrdinské, postavy, ktoré zachraňujú alebo postavy, ktoré oplývajú „zdravým sedliackym rozumom“. Naopak charne paramisi (krátke rozprávky) majú zvyčajne humorový charakter (sú označované aj ako šmišne/pherasune paramisi). V terminológii literárnej vedy ide u týchto typov paramís o žánrovú podobu anekdot, humoresiek, patria sem aj príslovia a porekadlá. Hübschmannová (1999) ľudové rozpravy tematicky zatrieduje na zvieracie a kúzelné rozprávky, ľudové poviedky (rozsahovo ide o bare paramisi), následne na humoresky a anekdoty (charne paramisi). V jej triedení nachádzame všeobecne uznávaný súpis indoeurópskych rozprávkových typov, ktoré uvádza v publikácii O ľudovej próze Viliam Marčok (1978) podľa A. Arneho. Antti Arne bol fínskym folkloristom, ktorý považoval všetky typy ľudových rozprávok (okrem anekdot) za rozprávkové.

Rozprávkovosť a fantastickosť sú súčasťou ľudového rozprávania Rómov. Sú fenomenálnym kompozičným prvkom pri výstavbe paramís v jej ústnom podaní, ktoré sa v knižnej podobe podarilo zhmotniť v publikácii Rómské pohádky vo vydavateľstve Odeon (1979), o dvadsať rokov neskôr (1999) sa to podarilo vo vydavateľstve Fortuna pod rovnomeným názvom spomínanej Milene Hübschmannovej. U staršej generácie spisovateľov nachádzame v ich autorskej tvorbe prvky rómskej ľudovej slovesnosti, t. j. ich kultúry, tradícií a zvykov. Sretávame sa s obrazmi zo života Rómov v podobe ich kočovného spôsobu života, bývania, živobytia (kováctvo, hudobníctvo), špecifik spojených s odievaním, prezentovaním, pomenovaním (mená postáv), či povahových črt rómskych postáv. V neposlednom rade sa nemôže vynechať ani duchovný svet Rómov, ktorý v rozprávaniach, ale aj autorských príbehoch sa dostáva do pozície zaujímavého fenoménu najmä v súvislosti s témami čarovna a mystiky.

Prvky duchovného sveta, rešpektu pred týmto svetom, osobnostnou nápravou na základe vyvolania istej formy strachu nájdeme v rozprávke Melalo a smrť v zbierke rozprávok od Eleny Lackovej, Romane paramisa (1992).

V tejto rozprávke lenivý Róm Melalo, ktorému zomrela manželka sa nechce starať o svoje ratolesti. Sťažuje sa Smrtke, že mu ženu povolala na druhý svet a jemu nedáva možnosť, aby dochoval svoje deti. Smrtka vychádza spod záhrobia, niekoľkokrát Melalovi pomôže a Melalo s ňou vždy „vybehne“. Tu sa ukazuje Melalova povaha a rozum.

„...*Hanbi sa, Melalo! Zase si ma oklamal, ale teraz mi už neujdeš! O sedem dní si po teba prídem!...*

Melalo klesol na kameň, sklonil strapatú hlavu a ťažko dýchal... Zomrieť sa mu nechcelo, ľúto mu bolo svojich detí... Vybral sa po známej ceste, od brôzy mu tublí noby. Na krku cítil smrtkinu kosu. Potuloval sa dlho... nevedel koľko mu ešte zostáva času. Ej ako sa mu len chcelo žiť! Keď už strácal trpezlivosť, odrazu sa zablysklo z podzemia, objavila sa čierna diera. Melalo zatiaľ zuby a skočil dnu. Keď si od úľaku pretrel oči, uvidel, že jedna svieca tam dobára. Určite to je tá jeho svieca! Melalo schmatol z police novú sviecu a šikovne ju zapálil. A tak Melalo žije ďalej. Smrť mu dušu nevzala...

...Melalo pasie kravy u bobatébo sedliaka a dvanásť pomocníkov mu ich zavracia... Smrtka s kosou na pleci sa smeje, že Cigán predsa len zmúdreľ...“

V závere sa teda dozvedáme, že Melalo nad Smrtkou zvíťazil, život mu nevzala. No strach zo smrti ho primäl k tomu, že viac už lenivým nebol. Našiel si prácu a o deti sa staral vzorne. V jednotlivých častiach rozprávky môžeme pozorovať charakter hlavnej postavy, prostredia, v ktorom

žije, ale aj jedinečný spôsob jeho pomenovania *Melalo – Špinavý*. Istým spôsobom autorka povahové črty hlavnej postavy dáva do spoločnej línie s jeho menom, avšak v závere je meno hlavnej postavy protikladom k jeho charakteru. Fascinujúce je zobrazenie podsvetia, ktoré dáva čitateľovi (v tomto prípade detskému) istú predstavu o živote a smrti. *Ľudové rozprávky poznali smrť, pretože tá bola považovaná za prirodzenú súčasť ľudského života, no autorská rozprávka na smrť donedávna zabúdala*. Ľudová rozprávka Eleny Lackovej Melalo a smrť stavia dieťa tvárou k existenciálnym problémom, medzi nimi aj smrti matky, alebo vo všeobecnosti inej blízkej osoby, dáva mu možnosť uveriť, že prekážky je možné prekonať.

Fenomény čarovna a mystiky nachádzame v tvorbe Agnesy Horvátovej Pal e Bari Rama the aver paramisa / O Velké Ramě a jiné příběhy, 2003, s. 36 – 37.

Gela andre, palikerda, e Dzina pre late takoj: „Beš tele, me džanav, so kames, ale našti. Les bin imar pirañi a jov la kamel“.

E Dzina ila e lepeda, priučharda vareso pro šero lake, vareso vakerelas, čbiđa e lepeda tele, čumidña la Rama pro čekat. „No ušti, le kadi lepeda a mušines imar tu te kerel, kaj jov pre kadi lepeda te bešel. Oda imar tiri buti.“

Vošla do vnútra, pozdravila a Dzina jej bneď povedala: „Sadni si, viem prečo si prišla, ale nie je to dobré. On už má svoje dievča, ktoré ľúbi“.

Dzina zobrala deku, prikryla s ňou Ráminu hlavu, niečo rozprávala, odkryla jej hlavu, pobozkala ju na čelo. „No vstávaj, zober si túto deku a zariad nejako, aby si na ňu sadol. Toto je už na tebe.“

Autorská tvorba Agnesy Horvátovej šíri v protipóle so zobrazovaným svetom čarovna (porobenia/pokeribena) posolstvá (múdrosti) akými sú:

Makam o da so o Del diňa avreske. (Nežiadaj to, čo Boh nadelil inému.)

Kas hin but, kamel mek sa buter. (Kto má veľa, chce ešte viac.)

Na kamav avreskero – na dukhal man o šero. (Nechcem, čo ma iný – hlava ma nebolí.)

Nane ruža bio kandre, nane kamiben bije dukh. (Niet ruže bez trňov, niet lásky bez bolesti.)

Ko kamel ča pes, nadžanel soda bacht. (Kto má rád iba sám seba, nevie, čo je šťastie.)

E jag, o chas the o kamiben našti pen garuven. (Oheň, kašeľ a láska sa nedajú skryť.)

Pheras, godi, jilo – so mek kempel kijo bachtalo dživipen? (Vtip, dôvtip, srdce – čo viac treba ku šťastnému životu?)

Ako som spomínala, fragmenty čarovna a mystiky nachádzame aj v spomienkach Rómov z obdobia paramís (vakeribena).

„Hesas ajsi manušni so džanelas avkes te zakerel, boj ov la abo oj les te kamel. Avka sar sas mange phendo, lelas odi romñi thava, sphantkerelas len u dareso vakere-las sar oda kerelas. Palis kampelas boj odi čhaj abo opač-ne oda murš te sphandel ole theva pašal o kamaduno. No avka vakerenas o phure roma, boj oda sphandlišagos lidželas paš e nicota. Nikda nasas lačbo ajso kamiben.“

– e romñi pal e vatra, 65 beršengeri

„Bola taká žena, čo vedela porobiť tak, aby on ju alebo ona jebol ľúbil/a. Počula som, že tá žena to robila tak, že zobrala šnúrky, tie šnúrky zväzovala a popritom niečo hovorila. Potom bolo potrebné, aby tá dievčina alebo chlapec obviazala tou šnúrou svojho milého/milú. No starí Rómovia hovorili, že taká láska viedla k ničote. Nikdy nebola tá láska dobrá.“

– žena z rómskej komunity, 65 ročná

Ľudová kultúra sa opierala v rámci podmienok svojej existencie elementárne o medziosobné formy spoločenskej komunikácie. To znamená, že rovnako ako sa spomína v štúdiu od Hübschmannovej (1999), vakeribena (rozprávanie) paramís (rozprávok) sa uskutočňovali pri formálnych situáciách, ako napríklad vartovanie mŕtvych, ale aj pri náhodných spoločenských sedeniach. Z našich prieskumov vyplýva, že vakeribena (rozprávania) sa uskutočňovali aj cieľeným vyhľadávaním paramisárov (rozprávačov) najmä v období do roku 1960, kedy absentoval iný druh oddychu, zábavy a relaxu, akým je napríklad televízia, rozhlas a v súčasnosti internet. Rozprávačská tradícia zoslabuje (z dôvodu komunikačných technológií, TV, ale aj z dôvodu zbližovania Rómov s Nerómami) a v súčasnosti ju nachádzame v rómskych komunitách v spomienkach Rómov, ktorí si takéto rozprávania stihli zažiť.

„Ta darekana nabas televizi, telefoni... Ta amen narokom džabas ke Marta. Hoj ča amenge te vakerel. Labas pes pro pindre u džbas ke late. Jek sas či šil, či tato.“

– o rom pal e vatra, 72 berešengero

ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

- Berky – Mrenica,j., Botošová, A. 2006. *Rómske piesne a múdre slová: venujeme spomienke na Milenu Hübschmannovú*. Bratislava: Komprint. 91 s. ISBN 80-968631-5-0.
- Berky – Mrenica,j.,Botošová, A. 2013. *Rómske múdre slová*. Bratislava: Komprint. 73 s. ISBN 978-80-89720-00-2.
- Gáborová Kroková, J. 2021. *Od orálnej tradície Rómov k modernej knižnej tvorbe In: Aktuálny stav rómskych štúdií na Slovensku I*. Prešov: ŠVK Prešov. ISBN 978–80–89614–81–3.
- HIVEŠOVÁ-ŠILANOVÁ, D. 1996. *Vtáčatko koráločka*. Bratislava: Goldpress. 164 s. ISBN 80-85584-24-7
- HLEBOVÁ, B. 2020. *Interpretácia rómskych rozprávok (paramisa)*, dostupné: https://www.fedu.uniba.sk/fileadmin/pdf/Sucasti/Ustavy/Ustav_filologických_studií/Philologia/Philologia_2020-1/PHILOLO GIA_XXX_1_2020_Hlebova.pdf
- HORNÁKOVA, M. 2020. *Rómsko – slovenský frazeologický slovník*. Košice: Nadácia Dobrá rómska vila. 246 s. ISBN 978-80-973720-0-2
- Horvátová, A. 2003. *Pal e Bari Rama the aver paramisa = O Velké Ramě a jiné příběhy*. Praha : Signeta. 111 s. ISBN 80-902608-7-X
- Hübschmannová, M. 1999. *Rómské pobádky*. Praha: Fortuna. 310 s. ISBN 80-71-68-658-1
- LENHART, J. 2014. *Legenda o Cinka Panne*. Bratislava : Asociácia Corpus. 79 s. ISBN 978-80-89484-03-4.
- LEŠČÁK, M., SIROVÁTKA, O. 1982. *Folklór a folklóristika*. Bratislava: SÚV SZM. 263 s. ISBN 73-107-82 12.
- MARČOK, V. *O ľudovej próze*. 1978. 1. vyd. Bratislava: Mladé letá. 281 s. ISBN 66-041-78 12/13 510-856.
- PETRÍKOVÁ, M. 2019. *Metamorfózy rozprávky o smrti*. Bratislava: ARTHur. 156 s. ISBN 978-80-8207-040-1
- Ryvolová, K. 2019. *O mulo. Povídky o duchách zmeřelých*. Praha: Kher. ISBN 978-80-87780-22-0

Poznámka: Článok je súčasťou štúdie, ktorá vznikla ako výsledok výskumného projektu Od orálnej tradície Rómov k modernej knižnej tvorbe. Výskumný projekt bol podporený z finančných zdrojov Fondu na podporu kultúry národnostných menšín.

„Kedysi nebola televízia, ani telefóny... My sme naschvál išli k Marte, aby nám rozpráva. Išli sme ku nej pešo. Či bola zima, či bolo leto.“

– muž z rómskej komunity, 72 rokov

„Avkes sas, boj pes džabas andre jekb kber, ke Pinka. Oj sar vakerelas, ta o da be darabas, be asabas, be rovabas...“

– romñi pal e vatra, 65 beršengeri

„Tak bolo, že sme sa zišli u Pinky. Ona keď rozprávala, tak to sme sa báli, smiali, aj plakali...“

– výpoveď ženy z rómskej komunity, 65 rokov

Rozdiely medzi autorskou tvorbou vychádzajúcou z ľudovej slovesnosti a vakeribena (rozprávania) spočívajú najmä v rozsahu. Kým autorská tvorba zachováva kompozičnú výstavbu textu so zákonitostami prislúchajúcimi prozaickým žánrom rozprávky, či poviedky, vakeribena rozsahovo spadajú do krátkych, skečovitých príbehov. O čo menší bol rozsah hovoreného slova, o to väčší dôraz sa kládol na spôsob jeho podania. Paramisári (rozprávači) ovládali umenie „rozprávania“ príbehov bez toho, aby sa tomuto umeniu špeciálne venovali. Vo svojom prejave aktívne využívali špecificky príznačné jazykové prostriedky, zvukové a sémantickú výstavbu jazyka tak, aby zaujali. Rozprávanie príbehov bolo ako počúvanie hudby – paramisári akosi cítili, že vstup do príbehu by mal byť pozvoľný, vo svojom prejave adresne pomenovali menom niektorého z poslucháčov, aby zaujali a potvrdili istú pravdivosť svojho rozprávania, postupne príbeh gradoval – gradáciu dopĺňali zvýšeným tónom hlasu, pre dotvorenie napätia využívali intonačnú prestávku doplnenú o externý sekundárny zvuk, napríklad buchot stoličky, škrabanie palice o kov, cinkot pohárov... využívalo sa všetko, čo bolo v danú chvíľu po ruke s cieľom zaujať poslucháča a dotvoriť obraz rozprávania. Na základe nazbieraných paramís (vakeribena) z rómskych komunít na východnom Slovensku som zatriedila tieto rozprávania do troch tematických celkov. Ide o príbehy zo života detí, príbehy o muloch (mŕtvych), či zážitky z mladých čias starých rodičov (so e baba the o papus vakerde). Obdobné tematické triedenie (1. paťan, ma paťan/verte, neverte, 2. šundom le Romendar/u Rómov sa rozpráva, 3. čačipen, te merav/na vlastnej koži), nájdeme aj v zbierke poviedok O mulo (2019), ktorá vznikla ako zbierka spomienok, či osobných zážitkov autorov s mýtmí o rôznych javoch z duchovnej oblasti. Práve toto tematické triedenie potvrdzuje výsledok nášho základného triedenia rozprávání na základe motivácie ich vzniku, a teda, že paramisári rozprávali o tom, čo videli, o tom, čo zažili a o tom, o čom snívali.

V súčasnosti je badateľný odklon od poznania rómskej ľudovej kultúry Rómami. Do rómskych komunít vstúpili neduhý súčasnej spoločnosti, ktoré vedú k deformácii kultúrnych znakov, ktoré formujú národ. Rómska kultúra je viac menej zachovávaná strednou triedou Rómov, ktorí kultivujú svoj jazyk, hudbu a tradície. Rovnako ako v iných kultúrach sa zachováva folklór prostredníctvom štátnych a občianskych inštitúcií, rovnako tak by to malo byť aj so zachovaním folklóru Rómov. Rast národa, jeho napredovanie je možné, ak je možné budovať a kultivovať jeho jazyk, tradície, kultúru a zvyky. Analyticko-odborný pohľad by mal smerovať k málo poznanej literárnej kráse Rómov z hľadiska budovania jej tvorby a literárnej vedy.

Text: Jana Gáborová Kroková

O rómskych tónoch s Davlesom

Vystúpenie počas festivalu Rómske tóny. Foto: archív LB

Ludovít Beňak z Košíc je na hudobnej scéne známy pod menom Davles. Je profesionálnym hudobníkom a svoje skúsenosti odovzdáva aj žiakom Súkromného hudobného a dramatického konzervatória v Košiciach. Aj keď brá viacere štýly, známejší je hlavne v oblasti džezu. Založil občianske združenie Davles, v ktorom sa venuje rómskej mládeži a organizovaniu kultúrnych podujatí ako Vianočný putovný festival rómskej kultúry, Roma jazz festival a festival Rómske tóny.

Aká bola vaša cesta k muzikantstvu?

Môj otec hral na saxofóne a husliach. Taktiež dedo bol huslistom, čiže už od detstva som bol vedený k hudbe. Rád spomínam na to, ako otec nakúpil rôzne hudobné nástroje, aby sme si vybrali, ktorému sa chceme venovať. Rozhodol som sa pre gitaru, moji bratia si vybrali klavír. Ako šesťnásťročný som už hrával s profesionálnymi kapelami. Mojou srdcovou záležitosťou je džezová hudba, venujem sa jej vo voľných chvíľach. V minulosti som ako profesionálny hudobník pôsobil v Slovkoncerte Bratislava a ako slobodný umelec som reprezentoval Slovensko so svojou kapelou v mnohých štátoch – v Nemecku, Rakúsku, Švajčiarsku, Nórsku, Taliansku. Momentálne pôsobím ako pedagóg na Súkromnom hudobnom a dramatickom konzervatóriu v Košiciach, kde učím hru na gitare a klavíri.

Kedy vzniklo vaše občianske združenie Davles a čo je jeho cieľom?

V roku 2013 a jeho prvým projektom bolo podujatie pod názvom Návrat zabudnutých rómskych hviezd, ktorým sme predstavili verejnosti pozitívne vzory rómskej hudobnej scény, o ktorých sa už nehovorilo, takpovediac sa na ne zabudlo. Neskôr sme začali spolupracovať a venovať sa deťom a mládeži zo sociálne znevýhodneného prostredia, pripravovať pre nich rôzne kultúrne, športové a vzdelávacie podujatia ako napríklad rozlúčka so školským rokom, medzinárodný deň detí, výlety, exkurzie a rôzne prednášky pre mládež. Ale hlavnou činnosťou, ktorej sa občianske združenie venuje, je cieľavedomé rozširovanie a propagácia rómskej kultúry.

Každý rok organizujete niekoľko hudobných festivalov.

Na východnom Slovensku organizujeme rómsky medzinárodný džezový festival. V auguste 2021 sme realizovali jeho druhý ročník. Počas vianočných sviatkov v decembri realizujeme Vianočný putovný festival rómskej kultúry, ale vzhľadom na epidemickú situáciu na Slovensku sa nemohol uskutočniť v poradí už jeho piaty ročník. Organizujeme kultúrne prehliadky, kultúrne večery a kultúrne dni, ktorými chceme zviditeľniť nielen profesionálnych rómskych umelcov, ale aj talentovanú mládež. Naše občianske združenie Davles má zriadenú stránku na Facebooku, na ktorej máme skoro 700 sledovateľov. Na tejto stránke si môžete pozrieť videá a fotografie z našich podujatí a aktivít.

Festival Rómske tóny sa uskutočnil v auguste 2021. Pred ním ste ešte v Košiciach zorganizovali džezový festival. Prečo ste sa rozhodli usporiadať aj ten druhý?

Tieto dva festivaly boli od seba diametrálne odlišné. Aj preto sme získali pozitívne ohlasy od divákov, ktorí sa zúčastnili oboch podujatí. Široké publikum malo možnosť vidieť, počuť a predovšetkým porovnať si rozmanitosť rómskej kultúry a rómskych umelcov na Slovensku. Džezovým festivalom sme chceli ukázať, že na Slovensku pôsobia aj Rómovia, ktorí sa venujú aj džezovému štýlu hudby na profesionálnej úrovni. Festival Rómske tóny bol prezentáciou tradičnej rómskej kultúry a rómskej hudby. Tento festival má svoju stránku na Facebooku, na ktorej si naši fanúšikovia môžu pozrieť vystúpenia a fotografie účinkujúcich kapiel nielen v tomto roku, ale aj kapely, ktoré vystupovali v minulom roku.

Na festivale sme mohli vidieť kapely ako Gypsy Dini, Dežko Band a Maťo Chorus. Sú to prevažne regionálne kapely, ktoré však vystupujú aj v zahraničí. Čím sú výnimočné?

Patria medzi najpopulárnejšie a najžiadanejšie na východnom Slovensku, ba aj v zahraničí. Dalo by sa povedať, že každá kapela je niečím výnimočná. Snažili sme sa vyberať kapely s rozmanitým žánrom hudby, ktoré hrajú nielen klasické čardáše, ale aj iné štýly ako napríklad funky, reggaeton alebo samba v rómskom prevedení.

Aké máte ohlasy od divákov?

Ohlasy divákov boli veľmi pozitívne, čo sa týka kvality aj kvantity účinkujúcich. Diváci si vyžiadali od všetkých účinkujúcich kapiel prídavok vo forme ďalších piesní. Už teraz sa tešia na ďalší ročník festivalu Rómske tóny.

Festival trval jeden deň, neplánovali ste ho rozdeliť na viac dní?

Ďakujeme fondu KULT MINOR za finančnú podporu, vďaka ktorej sme mohli realizovať tento festival. Nad viacdňovým festivalom sme neuvažovali, lebo sme nemali k dispozícii dostatok finančných prostriedkov. Ale ak sa nám podarí do budúcnosti zohnať aj nejakých sponzorov festivalu, budeme veľmi radi a naplánujeme festival na viac dní.

Na čo sa môžeme tešiť v roku 2022?

Ak budeme zdraví a epidemická situácia nám to dovolí, radi by sme zrealizovali 3. ročník Roma jazz festivalu, minimálne s jedným zahraničným účinkujúcim. Uskutočnil by sa v Košiciach a trval by dva dni. Taktiež festival Rómske tóny, ktorý by sa konal po tretíkrát v Košiciach, ale s medzinárodnou účasťou. Počas vianočných sviatkov by sme chceli usporiadať už 6. ročník Vianočného putovného festivalu. Radi by sme zintenzívnili spoluprácu s deťmi zo sociálne znevýhodneného prostredia, predovšetkým s deťmi v predprimárnom vzdelávaní.

Za rozhovor ďakuje Dominika Badžová.

♦ Ludovít Beňak je známy pod menom Davles. Foto: R. Čonka

